

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ ОТЦЯ ЮРІЯ МИЦИКА, ПРОФЕСОРА

2001 рік

В останній декаді липня під егідою кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» і за сприяння Кам'янець-Подільського та Уманського педагогічних університетів, а особливо — Національного університету «Острозька Академія» відбулася історико-краєзнавча експедиція науковців, журналістів і письменників Києва та Дніпропетровська.

Маршрут подорожі проліг по десяти областях Правобережної та Західної України і склав понад 3000 км. Мандрівники мали змогу відвідати й обдивитися численні історичні, архітектурні та культурні пам'ятки, природні об'єкти, насамперед замки, бойовища, місця діяльності видатних українців. Назву тільки головні пункти подорожі: Біла Церква, Брусилів, Житомир, Звягель (Новоград-Волинський), Корець, Гоща, Остріг, Дермань, Почаїв, Кременець, Дубно, Славута, Заслав (Ізяслав), Шепетівка, Рівне, Клевань, Луцьк, Берестечко, Вишневець, Збараж, Тернопіль, Ярмолинці, Сутківці, Кам'янець-Подільський, Жванець, Хотин, Нова Ушиця, Муровані Курилівці, Могилів-Подільський, Лядова, Гонтівка (Серби), Умань та ін. По завершенні експедиції ми з подивом виявили, що наша мандрівка майже цілком співпала з подорожжю Тараса Шевченка Волинню й Поділлям. Видно, українців у ХХІ ст., як і в ХІХ ст., підсвідомо тягне на одні й ті самі місця, де творилася українська історія!

Експедиція була не лише науковою, а й туристичною. Нам хотілося прокласти маршрути для вітчизняних туристів, насамперед школярів та студентів і запропонувати натомість

колишніх помпезних вояжів «по ленінським місцям» і «місцям революційної слави». Була експедиція також і паломницькою. (Такі подорожі і ходіння на прощу радянська влада свого часу намагалася викоринити, але тепер, слава Богу, ця традиція відроджується на очах). Тому-то й потрапили в поле нашої уваги численні церкви й монастирі, чудотворні ікони. Особливо в Почасві, Дермані, Корці, Ладовій (тут, на високій кручі над Дністром, розташований печерний монастир, заснований ще св. Антонієм Печерським у XI ст.).

Під час подорожі вивчалися також музейні експозиції, стан історико-культурних пам'яток, бралися інтерв'ю у місцевих науковців і пересічних громадян, простих селян. Крім суто наукових завдань, учасники експедиції прагнули привернути увагу співвітчизників до багатючих скарбів нашої природи і культури, які заслуговують на куди більшу увагу, ніж прийнято вважати.

В результаті було зібрано величезний матеріал, наукова обробка якого ще попереду. Окремої розповіді заслуговують також наші паломницькі спостереження. Зараз же хочеться поділитися першими враженнями від подорожі, хоча б у найстислішому вигляді.

Насамперед вражає краса української природи. Незважаючи на потужний техногенний тиск, Волинь і Поділля зберегли ще чимало первозданної краси, яку вже майже не побачите, скажімо, в Данії чи Німеччині! Прикро, що розуміння цього приходить до нас із Заходу, а не від самих себе. Наші багатші співвітчизники кожного літа рвуться кудись на Канари чи на Балеари, забуваючи або навіть не знаючи про справжні перлини свого краю. Саме за кордоном вони воліють витратити свої долари, песети, марки тощо, замість того, щоб зробити це у себе вдома.

Однак в ці регіони України зростає потік туристів із за кордону, насамперед із Польщі. Так, за одну-дві години, які ми провели у Збаразькому замку, слухаючи у величних замкових підземеллях цікаві розповіді працівника музею-заповідника пана Підгірського, до замку прибуло три незалежні одна від одної великі туристичні групи польської моло-

ді. Розбагатілі за останнє десятиліття поляки (вони швидше нас добре засвоїли аксіому: що менше комуністів біля влади, то вище рівень життя у країні), давно об'їздили свою країну, а тепер прагнуть побачити місця, пов'язані з їхньою історією й оспівані та описані польськими письменниками і художниками (А. Міцкевичем, Г. Сенкевичем, С. Гошинським, Ю. Словацьким, Ю. Крашевським та ін.). У Вишневці місцеві жителі повідомили нам, що поляки нібито хочуть навіть купити палац Вишневецьких — родове гніздо знаменитої князівської династії Вишневецьких, яка дала українцям кількох гетьманів Війська Запорозького (зокрема славетного Дмитра Байдю), а полякам — короля Михайла, сина Яреми Вишневецького.

Волинь і Поділля буквально рясніють унікальними пам'ятками, але нерідко украй занедбаними. Особливо сумне враження справив Заслав на Хмельниччині. У величному й прекрасному замку на горі розміщено в'язницю для особливо небезпечних злочинців, і зайти туди неможливо. Інші прекрасні пам'ятки міста (палац, монастир, костел XVI — XVII ст.) неймовірно понищені, загиджені, спалені, списані сатанинськими знаками й гаслами, в цих руїнах — купи сміття, шприци наркоманів...

І все це вчинила не Батисєва орда XIII ст., а «соввласть» і породжені нею «совки». Гнітюче враження справив замок у Клевані під Рівним, де донедавна був ЛТП, а тепер суцільна руїна, у якій можна знімати фільми жахів. І справа тут не тільки у нестачі коштів, а й у ставленні влади до проблеми охорони пам'яток.

Так, на славнозвісний Хотин за останнє десятиліття витрачено чимало грошей з держбюджету, фортеця стала заповідником, була досить добре відреставрована. Але позитиву менше, ніж негативу. Російськомовна охорона заповідника стежить не стільки за варварами, які помережили всі стіни замку всілякими написами, скільки за тим, щоб турист не клацнув затвором фотоапарата на території заповідника, прозоро натякаючи на хабар за зйомку. Щоб узаконити побори, адміністрація внесла до правил поведінки для

відвідувачів своє самодіяльне «ексклюзивне» право на всякі фотозйомки (річ небачена в жодному заповіднику такого типу). Вписано й цілком слушне грізне попередження про заборону і відповідальність за розпиття спиртних напоїв на території замку, яке порушується нею ж самою. У самому центрі внутрішньої території красується типова будка «розпивочної».

Але найгірше навіть не це, а ганебний вигляд пам'ятника гетьману Петру Сагайдачному. Невідомі злочинці здерли з нього бронзовий панцир, і пам'ятник майже повністю втратив своє художнє значення, швидко руйнується. Оскільки ще будівельники при закладанні постаменту зекономили, мабуть, цемент, його вже майже розмили дощі й розкололи морози. Оскільки фундамент був закладений нашвидкоруч, без належного дослідження ґрунту, він «просів», виникла пряма загроза існуванню пам'ятника. Виходить, 1621-го р. Сагайдачний вистояв перед величезним мусульманським військом, а тепер, у 2001-му, через 380 років після перемоги над Османською імперією має впасти у прірву до Дністра!

Можливо, саме через таку наругу над пам'яттю славетного оборонця православної віри на іконі Нерукотворного Спаса у фортечній церкві Олександра Невського на чолі у Христа виступила кривава пляма. А що ж міська влада? Та нічого... Це ж не Ленін!.. Тутешня влада не спромоглася установити навіть покажчики на трасі Кам'янець-Подільський — Чернівці, щоб мандрівник не марнував час та бензин, розпитуючи у місцевих жителів шлях до фортеці. Але марно й питати назви вулиць, в котрих увічнювалися б імена героїв Хотинської війни 1621 р. — найславнішої сторінки в історії міста, наприклад Михайла Дорошенка, Марка Жмайла чи Карла Ходкевича. їх у місті нема! Владі більш до душі плекати російськомовні таблички з типовими для союзного минулого назвами вулиць, як-от «ул. Суворова» тощо. І це при тому, що Хотин населяють переважно українці!

Були й інші сумні враження. Можна довго говорити, наприклад, про стан доріг у «глибинці». Тільки у страшно-му сні може приснитися шлях із Залозців до Вишневеця, осо-

Храм Олександра Невського під мурами Хотинської фортеці.

бливо після дощу. Не краща дорога і з Острога до села Дермань, славного своїм монастирем з чудотворними іконами і тим, що в ньому народився видатний український письменник Улас Самчук (до речі, у місцевій школі ентузіасти на чолі з учителем історії створили гарний музей на честь письменника). Важким був і відрізок шляху з траси Хмельницький — Ярмолинці до Сутківців. Це красиве село з унікальними спорудами (дивом уціліла церква-фортеця XV ст., а також рештки замку) розташоване при під'їзді до Ярмолинець з боку Хмельницького всього за 3 км від прекрасної траси зі жвавим рухом. Та проїжджі мчать мимо, не відаючи, що буквально поруч зберігався такий неповторний храм (немає навіть примітивної таблички — покажчика!). А по-друге, якщо й довідаються, то навряд чи зважаться з'їхати з траси на страшенно поруйновану дорогу до Сутківців.

Та невже ж важко збагнути, що мінімальні витрати (два щити з рекламою та 3 км асфальту) окупляться за одне літо? Причина, очевидно, полягає не в коштах, а в байдужості і культурній неосвіченості!

Утім, не все у нашій Україні так погано. Досить побу-

вати в Берестечку, Кам'янці-Подільському чи Дубні, де повним ходом йде реставрація величних пам'яток старовини, щоб переконатися у цьому. Навіть у тому ж Вишневці зупинено руйнацію палацу; створюється музей; поставлено симпатичний знак майбутнього пам'ятника князеві Дмитру Вишневецькому — засновнику першої Запорозької — Хортицької — Січі славетному Байді-молодцю. Що більше розвивається паломництво, про що свідчать наповнені прочанами автобуси у Почаєві, Корці й Лядовій, майже в кожному більш-менш значному селі будуються чи оновлюються православні храми, яких тут набагато більше, ніж на лівобережній Україні. За всіх економічних і політичних проблем сучасної України можна легко помітити наполегливу працю українського селянина, який все менше покладається на владу, а все більше на себе.

Характерно, що в наших численних розмовах та інтерв'ю, насамперед з простими селянами, жоден із співрозмовників не шкодував за СРСР, жоден не праг повернення у

Рівненщина. Меджибіш. Фортеця XVII ст.

комуністичне минуле. Зате відверто висловлювалася неприязнь і навіть ненависть до сучасних олігархів, теоретиків і практиків «дикого» капіталізму, що дбають не про інтереси Української держави, а про власну кишеню, ненавидять укра-

Старокостянтинів. Башта фортеці князя К. Острозького.

їнський народ, українську мову й культуру. При цьому надзвичайно високим залишається у простих селян і мешканців маленьких містечок авторитет торік відстороненого від влади прем'єр-міністра України Віктора Ющенка. Жоден з тих, з ким довелося розмовляти на Правобережжі України, не сказав жодного поганого слова про Віктора Андрійовича, навпаки, кожен підкреслював, що саме за його прем'єрства відбулися, нарешті, хоч якісь позитивні зміни в житті простих людей. Без сумніву, якщо Ющенко висуне свою кандидатуру на наступних президентських виборах, то неодмінно переможе!

Попри зомбування українців підкупленими ЗМІ, попри прокомуністичну та промосковську політику центральної і почасти місцевої влади, український народ у своїй масі є прихильником своєї справді незалежної Української держави і курсу на глибокі соціально-економічні реформи. Це знаменний факт! Він засвідчує явне зменшення соціальної бази сучасної скорумпованої антиукраїнської влади, яка може розраховувати тільки на грубу силу, брехню, на московський тиск, врешті на фальсифікацію результатів парламентських і президентських виборів. Король виявився насправді голий!

Що ж заважає національно-демократичним силам і всім

тим, хто хоче жити у заможній і демократичній Україні? Насамперед брак єдності серед державницьких партій, котрі на виборах повинні діяти єдиним фронтом. Бракує і розуміння того, що держава — це ми, що треба терпляче й наполегливо боротися проти антиукраїнських, антидержавних сил, розгортати широку роботу в масах. Кожен патріот України повинен зрозуміти, що він не один, що українців набагато більше, ніж малоросів-перевертнів і ворожих Україні зайд. Побачене нами за останню липневу декаду дає підстави оптимістично дивитися в майбуття України і українців.

2002 рік

Наприкінці липня 2002 р. під егідою Національних університетів «Києво-Могилянська академія» та «Острозька Академія» за підтримки ВАТ «Дніпровагонмаш» відбулася чергова історико-краєзнавча подорож по Україні групи істориків та журналістів з Києва та Дніпропетровська, присвячена черговій річниці державної незалежності України.

Всього за тиждень учасники експедиції подолали понад 3000 км.(!), побували в Мар'янівці, Мазепинцях, Білій Церкві, Бердичеві, Чуднові, Любарі, Острополі, Пилявцях, Меджибожі, Старокостянтинові, Острозі, Межирічі, Новомалині, Дубно, Мізочі, Дермані, Рівному, Луцьку, Берестечку, Жидичині, Олиці, Затурцях, Володимирі-Волинському, Нововолинську, Низкиничках, Любомлі, Ковелі, Мильцях, Качині, Клевані, Корці, ряді інших міст і сіл, а також на озерах Світязь та Качинське.

У першу чергу учасників експедиції приваблювали місця, пов'язані зі славним історичним минулим українського народу, з іменами видатних діячів українського національно-визвольного руху, церковного, культурного та громадського життя.

У часи СРСР такі подорожі були практично неможливими. Компартійна великодержавно-шовіністична влада всіляко заохочувала та пропагувала походи та екскурсії по «ленінським місцям» та «місцям революційної слави»,

саме сюди скеровувалися туристи, саме сюди мали їхати діти й студенти, щоб воздати почесні кам'яним ідолам лєніних, косіорів, петровських, островських, брежнєвих та ін., розглядати танки й трактори на п'єдесталах, вшановувати наволоч, яка грабувала та винищувала український народ, церкви. Все інше було другорядним та третьорядним, було приречене на загибель, а часто й свідомо нищилося.

Що ж стосується екскурсій до пам'яток, пов'язаних із боротьбою українського народу за державну самостійність, з центрами релігійного паломництва, то вони проводилися лише приватно і то під якимсь іншим претекстом. За цим однак суворо пильнувало КДБ й переслідувало ініціаторів таких екскурсій. Сучасна ж влада в незалежній Україні хоч і не переслідує за це, однак і пальцем не ворухить, щоб розробити цілісну туристичну систему нового зразка, подбати про використання цього могутнього резерву патріотичного виховання молоді, про збереженість унікальних пам'яток.

За прикладами далеко не треба ходити. В Україні існують нині сотні різноманітних фірм, які пропонують нашим співвітчизникам подорож у будь-яку країну світу. Чи хоч одна з цих фірм займається розбудовою українського туристичного бізнесу?

Отже, йдуть потоки туристів за межі України, підготовують вони конвертованою валютою економіку та жителів чужих країн, а не свої. Розглядають там туристи давні і не дуже замки та монастирі, часто навіть не відаючи, що у нас є не гірші, а то й кращі.

Україна залишається для них «терра інкогніта», ці люди навіть не підозрюють, якою казково красивою є рідна Україна, незважаючи на потужний техногенний тиск...

Досить подивитися на Шацькі озера, особливо Світязь. Чиста й тепла озерна вода, чудові ліси, що дають кисень та прохолоду, близькість до кордону, низькі ціни. Є тут відпочиваючі з України, Білорусі, Росії, Польщі, але набагато менше, ніж може прийняти цей призабутий туристичний комплекс.

Дещо далі лежить Качинське озеро, на якому людина купається поруч з дикими лебедями, бо тут взагалі немає туристів. У волинських селах кожен може помилуватися живою, а не муміфікованою чи телевізійною природою. У повітрі ширяє різне птаство, доводилося бачити багато лелек, журавлів, диких качок та шулік, частенько траплялися заїці, їжаки.

Бердичів. Костел Святої Барбари, у якому вінчалися Опоре де Бальзак і

Евеліна Ганська.

Слід підкреслити, що батькам варто вивозити в ці краї, на природу, своїх дітей не тільки для фізичного, але й морального оздоровлення, бо тут у кожному селі стоїть православний храм, бо тут чимало пам'яток сивої давнини, бо тут скрізь чуєш чисту й незасмічену українську мову.

А які прекрасні замки та музеї знаходяться на нашій українській землі! Досить вказати на відреставрований замок у Дубно, під стінами якого бився гоголівський Тарас Бульба, на замок у Луцьку, на музей-заповідник «Козацькі могили» під Берестечком, на прекрасний музей найкращого в світі співака-тенора Івана Козловського у Мар'янівці. Навіть якби ми побачили тільки чудотворний образ Холмської Божої Матері, який, здавалося, був назавжди втрачений у 1944 р., а тепер знайдений (він зберігається в Музеї ікони в Луцьку), уже цього було б достатньо, щоб визнати подорож вдалою. Є й цікаві пам'ятки сьогодення. У центрі Рівного поставили величний пам'ятник Симону Петлюрі, перший і поки що єдиний в Україні. До речі, лист до Президента Л. Кучми, підписаний президентом НаУКМА

В. Брюховецьким і мною як завідувачем кафедри історії, з пропозицією поставити пам'ятник Головному Отаманові і в Києві — столиці України, залишається без відповіді.

Але не тільки позитивні враження винесли ми з цієї надзвичайно цікавої та пізнавальної подорожі. Насамперед відчувається гострий брак належних туристичних карт, проспектів, довідників. Якщо для туристів, що прямують, скажімо, до Італії, уже випущені спеціальні різноманітні довідники, в яких міститься вся необхідна інформація, наприклад, про туристичні траси та об'єкти, готелі та мотелі, ціни і т.д., включно з порадами, яку воду пити і скільки давати на чай офіціанту, то щодо України про такі довідники доводиться тільки мріяти. Путівник «Україна» (К., 1995), упорядкований О. Зінкевичем та В. Гулом, при всій повазі до нього, є надто загальним і неповним і вже потребує третього і доповненого видання.

Історико-краєзнавчої літератури обмаль, і часто її не можна купити навіть поруч із самим туристичним об'єктом. Правда, дещо в цьому напрямку робиться, особливо в церковних колах. Але враховуючи, що головні храми з давньою історичною традицією передані владою Московському патріархату, неважко здогадатися, якою літературою «годується» і буде «годуватися» турист-паломник.

Окремо слід сказати й про карти. Справа навіть не в

Рівне. Пам'ятник Симонові Петлюрі.

тому, що подекуди вони неточні, а в ганебному плазуванні, яке свідомо чи несвідомо чиниться їхніми упорядниками перед «старшими» братами. На зламі 80 — 90-х років минулого ст. чимало писалося про повернення українській топонімії первісного вигляду, і українська громадськість таки добилася, що на картах, випущених в Україні, нарешті пишуть «Рівне», а не «Ровно», «Біла Церква», а не «Белая Церковь». На жаль, цього не можна сказати про топоніми на етнічних українських землях, що знаходяться за межами сучасної Української держави.

На картах показані на суміжній території Польщі такі топоніми як Пшемисьль, Пшеворск, Хелм, Бжозув, Влодава, Хусинне тощо, тоді як має бути — Перемишль, Переворськ, Холм, Березова, Володава, Гусинне і т. д. І справа тут не в якихось, боронь Боже, територіальних претензіях до Польщі. Мова йде про елементарну повагу до себе і до своєї історії. Чи бачив хто-небудь польську карту, на якій би Львів було передано саме так у латинській транскрипції (Lwiv), а не Львув (Lwuw), а Рівне, не інакше як Rywno? Отож бо!

Те ж саме можна сказати і про ту частину карт, на яких показані землі Сіверської України, котрі нині входять до складу Росії. І тут бачимо такі топоніми-покручі як от «Кульбакі» замість «Кульбаки», «Реп'яховка» замість «Реп'яхівка». Якщо вже так упорядники карт бояться міжнародних скандалів, то нехай би подавали принаймні в дужках притаманну українській мові назву міста чи села.

Ніяк не можна не сказати і про незадовільний стан регіональних доріг. Та й на важливіших трасах відчувається якась плюшкінська скнарість, навіть коли йдеться про звичайні дорожні написи й знаки. Можна їхати десятки кілометрів і не побачити жодного дорожнього напису навіть на перехрестях! Що вже казати хоча б про скромні покажчики до історичних об'єктів.

Так, руїни замків у Корці та Клевані стоять буквально в сотні метрів від траси, але на трасі нема жодного покажчика чи рекламного плаката, який би закликав туриста чи звичайного подорожнього відвідати ці історичні місця.

Недолуга влада навіть не розуміє, що одна така табличка обернеться прибутком для місцевих жителів, які через безробіття стали бідняками і радіють кожній гривні від проданого відра яблук. Нерідко погані дороги або повна їх відсутність є наслідком комуністичного минулого. І за Польщі, і за СРСР влада чинила, наприклад, всілякі перепони, щоб люди не їхали на місце Берестецької битви 1651 р.

І нині до Берестечка без особливих проблем можна дістатися тільки із заходу (Львів, Броди) та півночі (Луцьк). Але спробуйте добратися до «Козацьких могил» зі сходу або з півдня! Ми спробували, робили! Краще б того й не робили. Повіривши ка ртам, де показана пристойна регіональна дорога з Кременця на Козин, ми поїхали туди, але скоро згадали приказку: «Хто ходить навпростець, той вдома не ночує». Препоганюща, розбита лісовозами дорога роздвоїлася, розтрійлася, почетверилася, а ці дороги пішли крутитися по лісовій гущавині. Звичайно ж, ніде нема жодного напису. Через небезпеку захряснути десь у лісовій глушині ми мусили відмовитися

Музей Волинської ікони в Луцьку. Чупотворна ікона Холмської Богородиці (XI — XII ст.) — одна з найдавніших ікон України, яка пережила монголо-татарську навалу, лихоліття визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького, першу й другу світові війни' понад півстоліття перебувала у родині православного священика отця Гаврила Коропчука, а 15 вересня 2000 р. його донькою Надією передана до музею.

від свого наміру. Довелося добиратися до Берестечка, роблячи величезний гак через Броди.

Окремої розмови заслуговує проблема охорони пам'яток старовини. Серце стискається, коли унікальні замки гинуть на очах, розтріскуються від коріння дерев, руйнуються від людської недбалості та варварства.

«Еталоном» руйнації може слугувати Ізяслав (Заслав) на Хмельниччині, який ми бачили торік. Його палац, монастир, костел XVI — XVII ст. неймовірно понищені, загиджені, спалені, списані сатанинськими знаками й гаслами, в цих руїнах — купи сміття, шприци наркоманів. У величному замку — колишньому гнізді князів Заславських ...тюрма. Не кращим є враження й від Клевани, де донедавна був ЛТП, а тепер — майже суцільна руїна. Корецький замок за повоєнні роки знищений наполовину, а за якихось два десятки років від нього лишається тільки фундамент й частина підземель.

Особливо прикро, що часто йдеться не про якісь астрономічні суми. Приклад тому — меморіальна хата-музей у Мар'янівці (на шляху між Києвом та Білою Церквою), де зберігається маса оригінальних речей найвидатнішого в світі тенора-співака українця Івана Козловського. Ця хата попри весь ентузіазм її директора, яка самовіддано працює над збереженням експозиції, ледве виживає восени та взимку. Бракує невеличкої суми, щоб тільки перекрити солом'яну стріху меморіальної будівлі. Якщо найближчим часом цього не зробити, пропадуть безцінні експонати.

Ще гірше, коли свою «лепту» вносять ті, кому треба було б пам'ятки охороняти, коли люди не розуміють потреби зберігати національну спадщину і дбайливо до неї ставитися. Ще рік тому на стіні Свято-Троїцького храму у Дерманському монастирі висіла меморіальна табличка на честь Мелетія Смотрицького, котрого тут поховано. Цього року її вже немає з волі ігумені тутешнього монастиря УПЦ Московського Патріархату. Так, Смотрицький помер як уніат, але ж більшу частину свого життя він був православний і куди більше прислужився Православній Церкві, ніж Греко-католицькій. Врешті він був видатний український вчений і

Хотин. Турецька фортеця.

письменник і хоча б з пошани до цього таку табличку, встановлену державою, треба було б зберегти.

Ще недавно існував шкільний музей у Мазепинцях, а тепер його закрито. Тут правильно зрозуміли, чого від них вимагають нагорі... Про музей у Білій Церкві вже доводилося писати; його «безукраїнська» експозиція застаріла не стільки через брак коштів, скільки через відсутність ініціативи та бажання, низький професійний рівень керівництва музею.

Могила видатного українського політичного і державного діяча, історика й дипломата УНР В'ячеслава Липинського у с. Затурці (на трасі між Луцьком та Володимиром-Волинським), заросла бур'яном. Щоб його знищити, треба кілька разів махнути косою, але місцевій владі та й жителям якось байдуже...

Тяжкою є і церковна ситуація. У с. Жидичин під Луцьком Свято-Миколаївський храм влада передала Московському Патріархату, хоч прихильники УПЦ Київського Патріархату становлять тут більшість. І ось уже з десятків років вірні УПЦ Київського Патріархату моляться і в дощ, і в сніг, і в спеку під стінами храму, бо їм не дозволяється відправляти службу Богу у храмі навіть по чергово.

У с. Колодяжному, де пройшла юність Лесі Українки,

переважна більшість православного населення є прихильники УПЦ Київського Патріархату (прихильників РПЦ разів у 5 — 6 менше, що засвідчили соціологічні опитування). Вірні УПЦ Київського Патріархату першими зареєстрували парафію й почали будувати храм за 200 метрів від будинку-музею Лесі Українки. Однак місцева влада з часом «вийшла з окопів». Не без її «благословіння» будівництво храму пригальмувалося. Зате влада стала надавати всіляку підтримку прихильникам явної меншості, тобто РПЦ. Саме їм усупереч здоровому глузду була відведена ділянка між (!) храмом УПЦ Київського Патріархату та будинком-музеєм Лесі Українки, і поруч із споруджуваною церквою УПЦ Київського Патріархату розгорнулося інтенсивне будівництво ще однієї церкви, тепер уже Московського Патріархату. Будь-які скарги чи прохання вірних УПЦ Київського Патріархату районна влада ігнорує, порушує громадянські права віруючих.

За словами церковного старости пана Абрамчука, вірних УПЦ Київського Патріархату виганяють з лайкою з кабінетів, навіть не вислуховуючи їх, а голова райдержадміністрації заявив, що він не визнає ніякої УПЦ Київського Патріархату, а тільки УПЦ Московського Патріархату. Ці факти, як і ряд інших, дають яскраву уяву про курс нинішньої влади в Україні на створення державної церкви, роль якої має відігравати церква іноземної держави, котра у своїй діяльності керується не стільки заповідями Христовими, скільки політичними інструкціями з Кремля.

Вони ж засвідчують брехливість вигадок про те, що на Волині РПЦ нібито дискримінується. Про яку ж дискримінацію може йтися, коли головні православні святині, храми й монастирі з давньою історичною традицією передавалися й передаються владою насамперед Московському Патріархату?! Саме сюди переводяться ченці та псевдоченці з Московщини, котрі нерідко ведуть тут чорносотенну антиукраїнську пропаганду, торгують «сосками» (газета «SOS») та іншими виданнями такого гатунку. При цьому не зупиняються й перед обманом (у с. Піддубці, що під Луцьком, навіть заступник місцевого церковного старости вважав, що

храм належить до УПЦ Київського Патріархату, тоді як цей храм насправді належить до патріархату московського).

Але ж не все так погано в нашій Україні. Приємно, що люди потроху прозрівають. Про це можна з впевненістю твердити на підставі численних зустрічей з ними на величезній території від Києва до кордону з Польщею та Білоруссю.

У своїй статті «Експедиційні враження», видрукуваній у 31-му числі «Народної газети» за 2001 рік, мені вже довелося писати про надзвичайно низький авторитет нинішньої влади в очах народу, про зростаючий авторитет патріотичних сил. Це спостереження є нині ще актуальнішим.

Чим більше посилюється антиукраїнська спрямованість владних структур (досить згадати хоча б постанову про святкування 85-ї річниці Щербицького), чим більше виявляється криза в економіці, соціальній сфері, чим дужче порушуються Конституція України та елементарні права людини, чим частіше трапляються катастрофи внаслідок відсутності реформ (про Скви́лівську трагедію на аеродромі під Львовом ми почули на під'їзді до Києва), тим більше зростає прірва між існуючою владою і народом.

Кожен патріот України повинен зрозуміти, що він не один, що українців набагато більше, ніж малоросів та ворожих Україні зайд, що перемога здобувається не в пасивному вичікуванні, а в невтомній і наполегливій боротьбі. Не даремно ж писав колись Франко «Не плакати нам...», «Не пора...» і «Лупайте сю скалу, нехай ні жар, ні холод не спинить вас...» Побачене нами в подорожах дає підстави оптимістично дивитися в майбуття України й українців.

2003 рік

Вже кілька років підряд кінець липня — початок серпня група науковців і журналістів з Києва та Дніпропетровська проводить у подорожах, здійснює історико-краєзнавчі експедиції, присвячені черговій річниці державної незалежності України. Цьогорічна мандрівка теж відбулася під егідою Національного університету «Києво-Могилянська ака-

демія» та Кам'янець-Подільського педагогічного університету, при підтримці ВАТ «Дніпровагонмаш».

Протягом 10 днів експедиція знову пододала понад 3000 км! Почали з Макарова Київської області — батьківщини св. Димитрія Ростовського (Туптала) і одразу взяли курс на село Базар Житомирської області, де 22 листопада 1921 р. більшовики з банди Котовського розстріляли 359 поранених бійців армії Української Народної Республіки — учасників Другого зимового походу. Тут біля братської могили героїв України і пам'ятника-каплички була відправлена пахлада... Сучасне село Базар справляє досить похмуре враження уже хоча б через близькість Чорнобильської зони.

Взявши курс від Базару на північний захід, на Овруч, ми не змогли її уникнути, проминули кілька порожніх поруйнованих сіл, а на самому кордоні зони побачили й купку «самоселів», котрим якраз привезли хліб. З гіркотою читались нами старі таблички з промовистими назвами мертвих колгоспів, як-от: «Ленінським шляхом».

Разючим контрастом між розкішною природою та трагедією постчорнобильського буття є райцентр Народичі, де люди змушені жити на самісінькому кордоні із зоною радіоактивного забруднення і відчувати тягар цього бруду кожної хвилини...

Потім проминули Овруч, Коростень, Житомир, Кодню, Бердичів, Чуднів, Чорторию, Полонне, Заслав, Острог, Кременець, Почаїв, Зборів, Козову, Бережани, Рогатин, Галич, Івано-Франківськ, Скит Манявський, Надвірну, Пнів, Делятин, Яремчу, Ворохту, Верховину, Криворівню, Косів, Коломию, Снятин, Белелуй, Чернівці, Хотин, Жванець, Кам'янець-Подільський, Смотрич (батьківщина Герасима та Мелетія Смотрицьких), Китайгород, Бакотський монастир (у скелях над Дністром), Шаргород, Мурахову, Тульчин, Тростянець, Четвертинівку (місце Батозької битви 1652 р.), Ладизин, Гайсин, Гранів (потужний центр гайдамацького руху), Умань, Новомиргород (батьківщина поета Євгена Маланюка)...

Автор цих рядків побував ще й у своїх знайомих під

Чернігівщина. Пам'ятник знаменитому кобзарю Остапу Вересаю на його батьківщині в селі Сокиринці.

Євпаторією, яка готувалася до свого 2500-ліття і, зокрема, побачив там повну відсутність української преси в кіосках... «Союзпечати».

Коментарі
тут зайві!

З цієї подорожі ми винесли так багато вражень, що їх неможливо переповісти. До того ж чимало проблем, про які ми вже писали, зокрема на сторінках «Слова «Просвіти», залишаються невирішеними, тож не будемо повторювати того, про що вже йшлося.

Зупинимось тільки на деяких сюжетах.

Перш за все, не можна втриматися,

щоб не сказати про те захоплення, яке ми відчували від неймовірної краси нашої землі, надзвичайного багатства та яскравості її історії! Чого варті самі тільки Карпати, краса й велич яких були і є джерелом натхнення для митців. Досить згадати про Івана Франка та Михайла Коцюбинського!

А хто і що знає, наприклад, про Нову Чорторию Любарського району на межі Житомирської та Хмельницької областей, гніздо знаменитого князівського роду Чорторийських? Тут надзвичайно мальовничі верхів'я річки Случ, помережані озерцями та старицями, князівська садиба й старий парк, величезний млин початку XIX ст.

Нас приваблювали в першу чергу місця, пов'язані з українським національно-визвольним рухом, церковним та культурним життям України, пам'ять про які компартійна

влада всіляко намагалася стерти з народної свідомості. Властне, й сьогодні це відчувається. їдучи шляхами Східної та Центральної України, ловиш себе на тому, що все це — безкінечна вулиця Леніна.

Покидаєш одне місто чи містечко з його головною вулицею, названою на честь лисого ката України, і ось уже ця сама назва на головній вулиці іншого містечка чи села. Тут же й відповідні пам'ятники! Для «разнообразія» понатикано й назв і бюстів на честь ленінських гауляйтерів.

Та що там Східна Україна, коли в красзнавчому музеї галицьких Бережан зберігають в експозиції ленінські цитати як верх мудрості і оголошують всупереч історичній правді кошового отамана Івана Сірка прихильником Переяславської ради та «воссоєдіненія» України з Росією! В історико-красзнавчому музеї Івано-Франківська нас прикро вразили його перші зали.

Як і в радянські часи, величезний період української історії тут убгано в невеликі приміщення, на стінах висить саморобна карта України X — XVI ст., де територія від Галичини аж до Дніпра позначена як... Мала Русь!

Першодрукарем тут оголошується Іван Федоров, а про Фіоля працівники цього відділу музею навіть і слухати не хотіли, бо Фіоль, бачте, друкував свої книги у Кракові, отже, за рубежем. За такої логіки білоруси мали б відмовитися від свого першодрукаря Скорини, бо він видав свою Біблію у Празі! Варто було б працівникам музею знати, що Фіоль друкував свої книги для православних, а не католиків, що ці православні були в першу чергу українцями, які споконвіку проживали під самим Краковом (українські села починалися всього за 30 кілометрів на схід від Кракова й існували аж до трагічної акції «Вісла» польського уряду у 1947 р.).

У ході дискусії дві жіночки з музею запідозрили мене у тому, що я «переселенець», тобто з тих українців, яких Польща виселила з етнічних українських земель у 1947 р., через це, мовляв, і говорю такі «крамольні» речі. Мусив їх розчарувати, бо є корінним січеславцем (дніпропетровцем), а мої батьки й діди — східняки.

Хмельницька область, село Сутківці. Церква-фортеця XV ст.

А взагалі всі ми — українці, чи то холмщаки, чи то чорноморці, чи то галичани, чи то полтавці!

Але що там Фіоль, коли ці дами з енергією, гідною кращого застосування, палко доводили неможливість визнання Галицько-Волинської держави королівством, ставили під сумнів відомий навіть зі шкільних підручників факт коронації Данила Галицького та його онука Юрія. Джерелом премудрості для цих людей були, очевидно, вказівки одного високого державного чиновника, котрий був недавно в Івано-Франківську і ні сіло ні впало ляпнув, що Данило Галицький «не був королем». Яка вже тут наука, коли начальственный перст визначив, що в історії має бути, а чого не має!

Щоправда, такі одіозні речі є винятком для Галичини. У тих же Бережанах є ще три музеї, які дають прекрасне уявлення про велич рідної історії. А який гарний музей Марка Черемшини у Снятині! Не можна не зняти капелюха перед паном Корнелюком, простою людиною, яка все життя присвятила створенню етнографічного музею у Косові (тепер він змушений боротися за збереження унікальних колекцій, насамперед гуцульського одягу). Прекрасно зберігають народні звичаї, пам'ять про рідну історію селяни з Белеуя, рядового, на перший погляд, села між Снятином та Чернівцями. Цікаво, що в центрі цього села стоять пам'ятники і Шевченку, і Франку!

І в Центрі та на Сході України пробуджується інтерес до рідної історії! Ми не раз бачили закоханих у свою справу краєзнавців, шкільних вчителів, які навіть у таких тяжких умовах вивчають рідний край, пишуть книжки з історії ріднокраю.

Так, у с. Кодня під Житомиром вчителька Галина Мельник подарувала нам свою книгу «Свята і невмируща Кодня» (Житомир, 2001), присвячену 700-річчю рідного села. У музеї Тульчина ми придбали цікаву книжечку місцевого краєзнавця, де розповідається про історію міста. У селі Четвертинівка на Вінниччині, на місці Батозької перемоги українського війська Богдана Хмельницького над польськими загарбниками (1652 р.), селяни згадали про «Кривавий яр», яким текла кров під час битви, а цей переказ, між іншим, є досі незнаний історикам.

Якби було більше часу, то можна було б записати чимало важливих свідчень, як-от про голодомор 1933 р. Ольга Ластовецька, 90-літня бабуса із Смотрича, розповіла про страхіття тієї пори у рідному селі, винищення голодом третини жителів, репресії щодо віруючих, які чинили більшовики. У тому ж Смотричі руйнується башта XVII ст., котра до цього голодомору використовувалася віруючими як церква. Цієї башти — сучасниці Смотрицьких — нема в туристичних каталогах, нема до неї діла й Товариству охорони пам'яток історії та культури, нема й державних коштів...

І знову й знову виникає надзвичайно болюча проблема збереження пам'яток старовини, особливо тих, котрі руйнуються на очах. Державного фінансування явно не вистачає, а на нуворишів важко розраховувати. Вони краще свою коханку скупають у французькому шампанському, ніж пожертвують на храм Божий чи на ремонт середньовічної башти! Влада легко народжує дивні укази про відзначення Переяславської ради 1654 р. або ювілею Щербицького, зате не хоче виявити мінімальну увагу до решток Жванецького замку, де розгорталася переможна битва українського війська Богдана Хмельницького рівно 350 років тому (ювілей битви виповнювався у листопаді-грудні цього річної нашої подорожі!).

Не хоче, бо це пам'ятка української історії!

Немає навіть елементарної дошки чи покажчика на трасі Чернівці — Хмельницький, щоб подорожній міг подивитися на славне місце, яке знаходиться всього за кілька сотень метрів від цієї траси.

У Мурахві — на батьківщині Івана Сірка немає навіть поганенької меморіальної дошки на його честь, нема нічого про це і в туристичних проспектах чи путівниках! І такі випадки непоодинокі. Якщо вже нема й гадки про національну гордість, то хоча б про економічну вигоду подбали. Побачив би турист відповідну позначку на карті чи в путівнику, може, й заїхав би до села, якусь гривню чи долар залишив місцевим продавцям яблук, груш та помідорів.

Не можна не сказати й про Хотинський замок. Раніше ми писали про ганебний стан пам'ятника гетьманові Сагайдачному, який тут стоїть.

У зв'язку з недавніми ювілейними заходами замку були відпущені значні кошти, але видно й неозброєним оком, що за призначенням дійшла, може, тільки десята їх частина. Щоправда, пам'ятник Сагайдачному укріпили, щоб не впав у прірву, пофарбували під бронзу (вкраденого злодіями бронзового покриття не стали відновлювати), зробили косметичний ремонт підходу до замку і... на цьому поставили крапку.

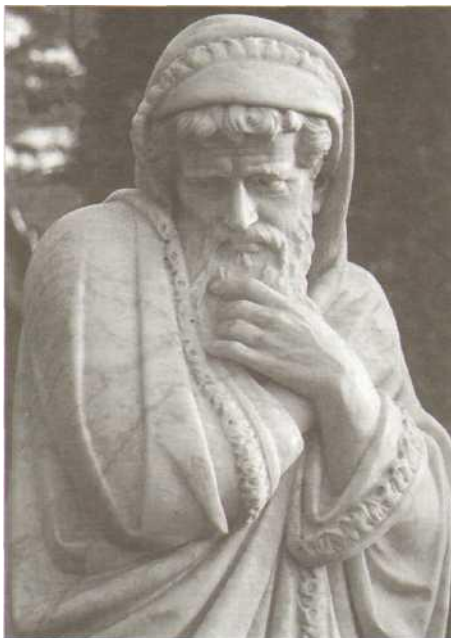
За таких порядків можна і весь державний бюджет вглатити на ремонт пам'яток старовини, але гроші до тих багатотраждальних пам'яток не дійдуть!

Доводиться знову констатувати, що сучасна влада в незалежній Україні пальцем не ворухить, щоб розробити і розбудувати цілісну туристичну систему нового зразка і подбати про використання цього могутнього резерву патріотичного виховання молоді. І знову потоки туристів за межі України підготовують чужого товаровиробника...

Переважна більшість музеїв тільки животіє, почастішали випадки крадіжок з них тощо. Але не меншим злом є те, що нерідко музеї укомплектовані байдужими людьми з низькою кваліфікацією. Всякі пропозиції щодо оновлення вони відхиляють під тим приводом, що «немає коштів», тоді як без

жодних витрат можна хоч трохи поліпшити експозицію.

Всупереч прийнятому правилу, що музеї мають працювати у суботу та неділю, а вихідний робити в понеділок, вони чинять якраз навпаки. Нерідко працівники музеїв безпідставно скорочують собі робочий день. Так, оглянути музей у Коростені ми не змогли, бо його зачинили як мінімум за годину до кінця робочого дня.

Не можна було не помітити під час подорожі тяжких проблем

сучасної України, суперечливості складних процесів, що відбуваються у всіх сферах її життя. Не можна не відзначити, що прості люди майже однотайно нарікали на існуючу владу, її корупцію, небажання покінчити з мафією, на розорення нею трудящих, на байдуже, а то й вороже ставлення до проблем української мови, культури, історико-культурної спадщини, на те, що промисловість «лежить», що людям доводиться шукати роботи в далеких краях, переважно за межами України.

Батьки полишають дітей на старих чи на сусідів, дають гроші на їхнє утримання, а самі їдуть в Італію, Португалію, Московію...

Молодь же, принаймні значна її частина, росте як бур'ян, п'є горілку, «штрикається», звикає до легких, не нею зароблених грошей, до марнотратного способу життя. І цю проблему не можна успішно розв'язати без вирішення кар-

динальної проблеми — проблеми влади, яка виявилася аморальною і неефективною... Природно, що на тлі таких дій влади поступово зростає авторитет патріотичних сил в Україні. Це і дає нам підстави для оптимізму.

Варто сказати й про наші паломницькі враження. Без сумніву, українці все більше звертаються до Бога, і в цьому запорука успішного подолання всіх труднощів, які стоять на нашому шляху. Майже в кожному більш-менш значному селі є храм Божий; церкви будуються, ремонтуються, стають усе гарнішими.

Але найславніші храми та монастирі влада вже передала Московському Патріархату і з розмов з їхніми священиками видно, що багато хто з них служить не Богу, а Кремлю, дбає про нове «воссоединеніє». Славетна Почаївська лавра стала, на жаль, потужним рупором чорносотенної ідеології, досить подивитися на книжки, які там продають.

Не дивина, що там торгують брошурками із злісними нападками на УПЦ Київського Патріархату і взагалі на все українське, а читачеві втовкмачується, що українців нібито нема й не було, є тільки «малороси». Оскільки царя-батюшку Миколу II у Москві вже канонізували, то тепер РПЦ заходилася «відмивати» і його оточення, в першу чергу Гришку Распутіна. Свідченням цього є, наприклад, книга Р. Бетса («Пшеница и плевель»).

Автор заперечує, приміром, те, що Распутін був конокрадом і посилається при цьому... на самого ж Распутіна! Заперечується, що він був німецьким шпигуном тощо.

Добре! Нехай уже Гришка не був шпигуном і не крав коней, але ж сам автор книги вимушений визнати факти тяжкого пияцтва й розпусного способу життя Распутіна. То чи варто було город городити? Невже й цього не досить, щоб раз і назавжди припинити всякі розмови про канонізацію цієї особи, про що вже всерйоз подумують у Москві.

Але піднімаються з руїн й інші, не РПЦешні, православні монастирі. Один з них — Манявський скит УПЦ Київського Патріархату. Він славний тим, що тут похований гетьман України Іван Виговський. Тут є і чудотворна ікона, і

камінь з чудодійною водою, яка знову з'явилася з-під нього після того, як монастир став діючим.

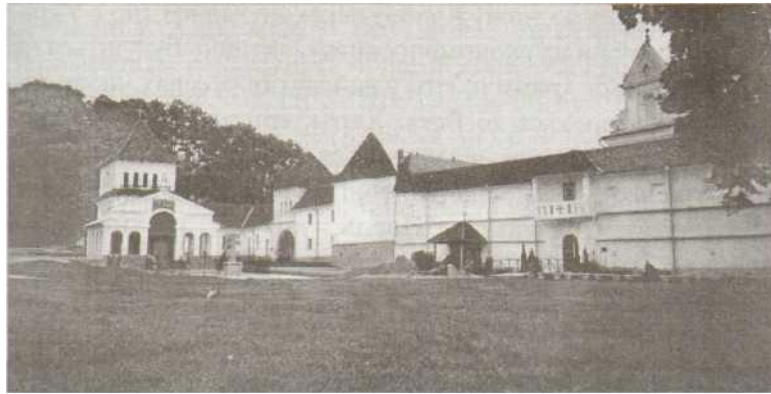
Віriamo, що так само відродиться й воістину розквітне незалежна Україна!

2004 рік

Наприкінці липня цього літа група науковців та журналістів з Києва та Дніпропетровська (автор цих рядків, журналісти Микола Чабан та Борис Матющенко, геолог і письменник Юрій Шковира) знову, як і кілька років підряд, вирушила у історико-краєзнавчу експедицію, присвячену черговій річниці державної незалежності України. Як і в попередні три роки, вона проходила під егідою Національного університету «Києво-Могилянська академія» (президент — В.С. Брюховецький) при активній підтримці ВАТ «Дніпровагонмаш» (А.І. Яловий). їм, а також ректорам Національного університету «Острозька Академія» та Кам'янець-Подільського педагогічного університету — І.Д. Пасічнику та О.Ф.Завальнюку висловлюємо глибоку вдячність.

Протягом 10 днів було подолано понад 3500 км! Якщо в попередні три роки перевага віддавалася Волині, то тепер — Галичині й Поділлям. Отож траса цього річного подорожі пролягла південніше: Дніпропетровськ — Київ — Васильків — Фастів — с. Кожанка — с. Верхівня — Андрушівка — Житомир — монастир під Новогородецьким — Житомир — Острог — Кременець — с. Града — Почаїв — Радивилів — Підгірці — Одесько — Буськ — Львів — Буськ — Олесько — Золочів — Межигір'я (Унів) — Перемишляни — Свірж — Бібрка — Старе Село — Городок — Самбір — с. Кульчиці — Дрогобич — Нагуєвичі — Сприня — Старий Самбір — Стрий — Жидачів — Бережани — Підгайці — Соколів — Зарваниця — Бучач — Скала-Подільська — Кам'янець-Подільський — Адамівка — Зіньків — с. Говори — Ялтушків — Бар — Браїлів — Гнівань — Липовець — Оратів — с. Івахни — Жашків — Київ — Дніпропетровськ...

Побувавши в стількох місцях, ми змогли сповна пере-

Монастир Свято-Успенської Унівської лаври XIII — XVIII ст.

конатися у правдивості слів Лесі Українки: «Краса України — Поділля». Але й Галичина з її величними Карпатами не гірша! На чільному місці у нас стояло паломництво. Ми прагнули побувати у святих місцях, у численних монастирях та церквах, котрі нерідко є й видатними історико-культурними пам'ятками, взяти участь у богослужіннях. Вже у перші два дні подорожі ми милувалися фресками Кирилівської церкви (Київ), побували у церквах Василькова, старих козацьких храмах Фастова й Кожанки...

Справжнім відкриттям стало перебування у Свято-Духівському монастирі (УПЦ Київського Патріархату), схованому у сосновому лісі на Житомирщині. Хоча цей монастир і відкритий недавно, але ревне служіння місцевих ченців Господу вже здобуло визнання віруючих. До монастиря нас провів архієпископ Житомирський та Овруцький Ізяслав, який з особливою теплотою прийняв учасників експедиції і показав нам пам'ятки старого Житомира, розповів про швидке зростання єпархії, створення трьох монастирів, Духовної Семінарії. Відзначимо, що на Житомирщині особливо швидко йде процес відродження УПЦ Київського Патріархату, незважаючи на всі спроби загальмувати його. Так, місцева влада величезні державні кошти виділяє Московському Патріархату, а Українській Православній Церкві Київського Патріархату не дала ні копійки! Взагалі ми і тут і під

час всієї подорожі знову й знову переконувалися, що в Україні, незважаючи на економічну кризу, активно будуються чи відновлюються храми навіть у найглухіших селах, люди по троху навертаються до Бога. Характерним у цьому відношенні був Самбір, де завершується будівництво величного храму на честь св. Павла (Конюшкевича). Його настоятель, протоієрей Олександр Швець, котрий гостинно нас прийняв, прагне відродити також відомий у минулому Уневський монастир....

Побували ми і в Тригірському монастирі (під Житомиром), Свято-Аннинському (під Кременцем) та Свято-Троїцькому жіночому (Браїлів) монастирях, у Почаївській (УПЦ МП) та Свято-Успенській Уневській (УГКЦ) лаврах, а також філії останньої — Свято-Троїцькому монастирі у знаменитій Зарваниці на Тернопільщині, бачили чудотворні ікони та мощі, прикладалися до них, пили воду зі святих цілющих джерел чи купалися в них разом з іншими прочанами (Свято-Аннинський монастир).

Відзначили певну позитивну зміну у Почаївській лаврі, де, нарешті, з'явилася скромна полицка українських книжок серед моря книжок російських (навіть табличку зробили: «Книги на украинском языке»), але неприємно вразив молодик з монастирської охорони. У його воєнізованому строї впадали у вічі нашивки з російським «триколом» і двоголовим орлом. Він відмовився назвати своє громадянство, відбоярившись тим, що належить до «чернаморського казачества» (де Почаїв, а де Чорне море!). На пропозицію нести свою варту не на українській землі, а десь на території РФ, «казак» відповів гордовитою мовчанкою. Виявляється, не тільки в Севастополі чобіт московського вояка топче українську землю!

Ченці Уневського та Зарваницького монастирів розповіли про тяжкі сторінки минулого, пов'язані з сатанинською владою комуністів. Після війни Унев було перетворено на концтабір для арештованих священиків та ченців, а потім створили жіночу «психушку», що не заважало однак владі проводити тут якісь танцюльки. Пригадалося біблійне: «Рече

безумець у серці своїм — Бога нема». Воістину безумство! Зарваницю ж енкаведисти обнесли колючим дротом й пильнували з вівчарками, щоб ніхто з віруючих не зміг пробратися до святого місця. Пригадалося, що й нинішньому лідеру КПУ Петру Симоненку миле гасло Карла Маркса: «Релігія — опіум для народу», а злочини комуністичного режиму для нього — лише помилки.

Доречно згадати тут розмову, яка відбулася у нас з жителями малознаної перлини Поділля — Бучача. В самому центрі міста стоїть будівля, де у 1930-х роках містилося НКВД. За свідченнями місцевих жителів, тут допити було поставлено на конвеєр, і нерідко в'язні, не витримавши тортур і катувань, викидалися з вікон третього поверху. «Ось чому ми ніколи не голосуватимемо* за комуністів та їм подібних, щоб і нам не довелося у такий спосіб кінчати своє життя», — підкреслювали оповідачі.

Побували ми і в ряді музеїв. Найсильніше враження залишив музей гетьмана Петра Конашевича (Сагайдачного) в Кульчицях під Самбором. Справа тут не стільки в експозиції, скільки в атмосфері любові й шанування до рідного краю і славетних його синів. Тут велика заслуга директора музею пана Богдана Сидора, який активно пропагує славні історичні й патріотичні традиції краю. Таке ж враження полишає по собі і музей книги в Бережанах (директорка — Лілія Зінчук), про який ми вже писали в розповіді про подорожі 2003 р. Приємне враження лишили по собі деякі інші музеї (П. Чайковського в Братові, О. Бальзака у Верхівні, Олеський замок тощо). Однак музеї переживають тяжкі часи, інколи буквально жевріють, а їхній потужний потенціал не затребуваний державою навіть на десяту частину, що теж є однією з причин суспільних проблем, особливо у справі виховання молоді. Спасибі хоч поляки виручають, масово їдучи в далекі екскурсії в Україну цілими караванами автобусів. Польський уряд навіть профінансував відродження музею поета Юліуша Словацького у його родинному будинку в Кременці (невдовзі буде відкриття) і показав зразок, як можна з нічого зробити «лялечку», привабливу для туристів.

Свірж. Княжий замок. 1530 р.

Тяжким контрастом став замок у Свіржі біля Перемишлян. У 1980-х роках він швидко ремонтувався, щоб стати будинком творчості письменників, художників та інших представників «вільних мистецтв» і був майже готовий для здачі «під ключ», але потім економічна криза при бездіяльності влади й керівництва музею призвела до нової руйнації. Але ще не пізно завершити добру справу...

Бракує часом не стільки коштів, як елементарних зусиль з боку громадськості чи керівництва музеїв. Якщо деякі з останніх влаштовують у музеях вихідні дні чи перерви у найсприятливішу пору для відвідування, то не варто чекати задоволення потенційних відвідувачів і належної просвіти своїх земляків. Тому не дивно було почути біля музею у Фастові на наше запитання: «Хто такий Семен Палій?» дурноверху відповідь: «Письменник». У с. Сприня, де 11 — 15 липня 1944 р. було утворено УГВР (Українську Головну Визвольну Раду) — прообраз парламенту самостійної України, навіть до 60-ліття цієї події не встановлено хоча б скромного пам'ятного знака. На цвинтарі у Нагуєвичах ми марно шукали могили батьків Івана Франка, але так і не знайшли! Нема ніякого знака!

У Городку під Львовом, крім пам'ятника Богдану Хмельницькому зразка 1954 р., нічого не нагадує про величну перемогу українського війська над польським, що сталася у

Тернопільська область, село Зарваниця. Собор Зарваницької Божої Матері.

вересні 1655 р., а у Жашкові на Київщині навіть не чули, що поруч у січні 1655 р. була ще одна переможна битва (Охматівська або ж Дрожипільська). І це при тому, що вже наступного року виповнюється 350-ліття цих знаменних подій! Навіть найкращі з існуючих та доступних путівників є неповними й неточними. На них не вказані навіть такі історичні міста як Бар, Браїлів, Підгайці, не кажучи про Браїлівську перемогу козаків Петра Дорошенка над польськими військами С. Маховського у 1667 р. чи напівзруйновані синагоги у Дрогобичі та Ялтушкові.

Особливо тяжка ситуація в Україні склалася зі збереженням замків та фортець, історичних садиб. їх досить багато на Галичині та Поділлі, але відбудовуються замки та фортеці тільки в Збаражі, Золочеві, Кам'янці-Подільському та Підгірцях. Стан решти — надзвичайно занедбаний! На очах гинуть величні старовинні замки, як-от: у Барі, Бучачі, Старому Селі (Львівщина) чи у Скалі Подільській. Вони не досліджуються, гинуть від вітру й води, від дерев і кущів, що ростуть на них, від вандалізму «туристів» та «аборигенів», що нищать або розтягують історичні будівлі на свої потре-

би. У Зінькові на Вінниччині з великими труднощами вдалося знайти саме місце фортеці, яка стояла на надзвичайно красивому місці. Бракує навіть елементарного — якихось табличок та покажчиків, не кажучи про путівники, розроблені туристичні маршрути. Інколи проблемою стає для туриста знайти якусь їдальню чи кафе. Так, у Бучачі довелося попоїздити по місту, щоб нарешті знайти нормальне кафе, де можна було б добре пообідати за помірковані ціни (кафе «Орхідея» на околиці Бучача). З прикрістю доводиться констатувати, що сучасна влада в Україні не прагне розробити цілісну туристичну систему нового зразка і подбати про використання цього могутнього резерву патріотичного виховання молоді. Було багато й інших вражень.

Приємно вразила черга молоді у Барі, яка поспішала зареєструвати свій шлюб. Щоправда, над цим будинком виднілися рекламні написи, у своєму поєднанні гідні журналу «Перець»: зверху — «Будинок урочистих подій», нижче — «Речі напрокат».

Хоча експедиція була паломницькою та історико-краснознавчою, але не можна було обійти нашого сьогодення. Незброєним оком можна побачити тяжкий стан містечок, безробіття, демографічну катастрофу України, спустіння сіл. Навіть побачити дітей у селах стало не так то легко! Люди все чіткіше усвідомлюють дійсних винуватців цих бід, усвідомлюють антинародну, антиукраїнську суть існуючої влади. Продовжує зростати авторитет Віктора Ющенка, за якого майже суціль хочуть голосувати галичани, волиняки й подоляни. Зростає також популярність Юлії Тимошенко. Що стосується Віктора Януковича, то вдалося розшукати аж... трьох його прибічників, причому один з них був п'яний, як чіп.

Українці довго запрягають, та швидко їдуть. Ознакою цього є радикалізація настроїв громадян, їхня готовність не тільки взяти активну участь у голосуванні на президентських та парламентських виборах, але й активно захищати демократію в Україні і саму незалежну Українську державу. Щоб українська мрія про нормальне життя у демократичній самостійній Україні стала дійсністю, треба ще наполегливі-

ше боротися за це. Але наші цьогорічні враження дають підставу для оптимізму!

2005 рік

Наприкінці липня — на початку серпня 2005 р. група науковців та журналістів з Києва та Дніпропетровська (автор цих рядків, журналіст Борис Матющенко, геолог і письменник Юрій Шковира) знову, як і кілька років поспіль вирушила в історико-краєзнавчу та паломницьку експедицію. Як і в попередні кілька років, вона проходила під егідою Національного університету «Києво-Могилянська академія», але цього разу і за сприяння історичного факультету Чернігівського педуніверситету (декан В.Б. Коваленко). Протягом трьох останніх років траса подорожі експедиції пролягала по визначних місцях Волині, меншою мірою — Галичини, Поділля, також деяких правобережних областей (Київщина, Черкащина, Кіровоградщина). Цього разу було вирішено проїхати лівобережною Україною (Полтавщина, Сумщина і особливо Чернігівщина).

З поважних причин траса подорожі була коротшою, ніж у попередні роки, коли за 10 днів «накручували» понад 3000 км., але вражень було не менше. Чернігівщина взагалі відзначається багатством пам'яток історії та культури, починаючи від сивої давнини, їх високою концентрацією, а крім того — чудовими рекреаційними можливостями, чистими й красивими ріками, що для нас було тим більше важливо у сильну спеку. Траса подорожі пролягла по таких основних містах і селах: Дніпропетровськ — Переяслав-Хмельницький — Київ — Козелець — Данівці — Остер — Чернігів — Седнів — Ріпки — Любеч — Мена — Волосківці — Степанівка — Максаківський монастир — Сосниця — Батурин — Обмачев — Путивль — Конотоп — Борзна — Забілівщина (батьківщина поета Віктора Забіли) — Мотронівка — Ічня — Качанівка — Густинський монастир — Прилуки — Вишньки — Зубані — Гриньки (батьківщина Миколи Лисенка) — Кременчук, після чого учасники експедиції повернулись

до Києва та Дніпропетровська. Деякі цікаві об'єкти, як-от: Новгород-Сіверський, Ніжин випали з цього переліку, оскільки вже більш-менш відомі з попередніх поїздок. Багато чого можна сказати про результати експедиції. Були записані спогади про штучні голодомори 1933 та 1947 рр., зроблено чимало фотографій об'єктів, побачене без сумніву буде використане в ході нау-

кових досліджень. Під час подорожі ми побували у багатьох православних церквах та монастирях, у місцях, пов'язаних з діяльністю видатних політичних (гетьмани Іван Мазепа, Павло Полуботок та ін.), церковних (св. Антоній Печерський, Дмитрій Ростовський (Туптало), Феодосій Углицький) та культурних (Тарас Шевченко, Ганна Барвінок, Леонід Глібов, Борис Грінченко, Олександр Довженко, Віктор Забіла, Михайло Коцюбинський, Пантелеймон Куліш, Микола Лисенко та ін.) діячів України, побачили гетьманську столицю — Батурин, будинки генеральної та полкових канцелярій у Чернігові й Козельці, ознайомилися з експозиціями ряду історичних та меморіальних музеїв, побачили багато цікавих людей, помилювали-

ся неповторною красою української природи, на яку неможливо проміняти разом узяті Канари та Балеари із Флоридою вкупі. Особливо приємне враження залишив по собі Чернігів. Він вразив не тільки чистотою, спокоєм та зеленню, але й багатством пам'яток часів Київської Русі, які нагадали про часи суперництва за першість між київськими та чернігівськими князями. Якби доля склалася трохи інакше, то цілком вірогідно, що нашу Русь-Україну іменували б не Київською, а Чернігівською! А ще ж був славний козацький період, про який нагадують, зокрема, будинок полкової канцелярії, будинок Чернігівського колегіуму — філії славнозвісної Києво-Могилянської академії, козацькі церкви... Нашим гідом по Чернігову був завідувач кафедри південних та західних слов'ян, доктор історичних наук Сергій Леп'явко, який дав нам вичерпну інформацію про минуле давнього міста, провів по всіх його визначних місцях. Особливо сильне враження справили чернігівські печери св. Антонія. Спало на думку, що ми йдемо слідами цього святого, адже опинились і на його батьківщині у Любечі, де побачили викопані ним печери, і у його чернігівських печерах, а ще раніше — у Києво-Печерській лаврі (там доводилось бувати неодноразово), врешті рік тому — у Лядовій, в монастирі, вирубаному в скелі на високому лівому боці Дністра. Цей монастир св. Антоній заснував тоді, коли повертався з Афону на Батьківщину.

Так само ми йшли й слідами Тараса Шевченка. Ще в попередні роки нас вразило, що Великий Кобзар об'їздив буквально всю Правобережну Україну і не полишив поза своєю увагою жодної визначної пам'ятки української історії. Так само було й на Лівобережній Україні! Чернігів, Переяслав, Батурин, Густинський монастир, Забілівщина (Кукуріківщина), Качанівка, Седнів, і т.д., і т.д. Так, у с. Вишняки, що в трьох кілометрах від траси Київ — Харків під Хоролом, ми відвідали садибу Котляревських-Родзянок, яку Шевченко згадав у повісті «Близнята».

Дуже сильне враження справив і Седнів — тихе й лагідне містечко розташоване на правому боці чистої та швидкої

річки Снов. У тутешній садибі Лизогубів стоїть і їхня старовинна кам'яниця, і родинна усипальниця — Воскресенська церква — одна з найдавніших пам'яток бароко, і липа Шевченка, і альтанка Глібова, з якої відкривається неймовірно красива панорама лівобережжя Снова, подібна до тієї, яку бачимо з правого берега Дніпра у Каневі (з Шевченкової гори) та у Лоеві (Білорусь). Ось, що саме надихнуло Леоніда Глібова написати свій ліричний вірш «Журба», котрий став народною піснею («Стоїть гора високая, попід горою гай...»). Якщо спуститися нижче з гори, то можна побачити Свято-Георгіївський храм — цінну пам'ятку української дерев'яної архітектури першої половини XVIII ст. Він капітально ремонтується, інакше згниле дерево обвалиться і цієї чудової пам'ятки не стане. Між іншим, свого часу у цій (тоді недіючій) церкві знімали фільм «Вій» за однойменною повістю Гоголя. Мимоволі пригадалося, що про чернігівського полковника (носив пернач у 1672 — 1685 рр.) Дунин-Борковського (чи не прообраз гоголівського Басаврюка?) поширювалося, ніби він упир, який після своєї смерті їздив по ночах на чорній кареті на якісь сатанинські бенкети, наводячи жах на людей. Тільки коли чернігівський єпископ не побоявся глухої ночі вийти на міст проти цієї диявольської карети й осінити її хрестом, то вона тут же згинула навічно. Тіло Борковського викопали потім з могили і буцімто виявили, що обличчя полковника червоніє від випитої людської крові, тому прохромали його серце осиковим кілком...

Не можна було проминути гетьманську столицю — Батурин, де киплять реставраційні роботи. Приємно було констатувати відносно непоганий стан реставрації історичних пам'яток на Чернігівщині і позитивний внесок у цю справу нинішнього Президента України Віктора Ющенка. Ще коли він був прем'єр-міністром, то виділив кошти на відновлення спаленої вандалами-українофобами шевченкової хати у Керелівці. Тепер же завдяки його ініціативі піднімаються з руїн садиба П. Куліша у Мотронівці, палац гетьмана Розумовського у Батурині (ремонт має бути завершений у 2008 р.), будинок гетьманського суду у Батурині. Досить було Пре-

зиденту, який полюбляє пасічництво, заїхати на могилу Петра Прокоповича (1775 — 1850) — вихованця Києво-Могилянської академії, бджоляра-реформатора, як тут же на трасі було встановлено щит з вказівкою, що до могили видатного вченого 300 метрів. Тепер кожен, хто проїжджає автотрасою

Село Пальчики. Могила пасічника Петра Івановича Прокоповича.

з Борзни на Кролевець біля с. Пальчики Бахмацького району, може й собі зупинитись на кілька хвилин і віддати шану видатному бджоляру, якого не знала історія бджолярства з часів Арістотеля. Хотілося б, щоб Президент України і надалі опікувався шляхетною справою збереження історичних пам'ятників та пам'яток України, справою відродження національної та історичної свідомості українського народу! Роботи ж тут украй багато!

Прийнятно відзначити відродження й багатьох пам'яток церковної архітектури (церков та монастирів). Найбільше враження справляють добре відреставровані споруди Свято-Микільського Крупицького монастиря, що в с. Обмачев під Батурином та Свято-Троїцького монастиря в с. Густиня під Прилуками, які буквально лежали в руїнах. Слід сказати, що влада поспішила передати їх Московському патріархату і не шкодувала грошей для відбудови, турбуючись не стільки про відродження пам'яток старовини, скільки про посилення впливу РПЦ. Скажімо, не менш славний Спасо-

Чернігівщина, село Максаки. Дзвіниця Спасо-Преображенського монастиря, заснованого у XVII ст. православним сенатором сейму Речі Посполитої Адамом Киселем.

Преображенський монастир у с. Максаки Менського р-ну, де свого часу ігуменом був св. Димитрій Ростовський, перебуває в жалюгідному стані, через що ця велична пам'ятка взагалі може бути невдовзі цілковито втрачена.

Двозначне враження справляє і література, яку у великій кількості продукує або поширює У ПД Московського Патріархату — філія РПЦ. Ця тема заслуговує окремої статті, а тут вкажемо тільки на типовий приклад: анонімні брошури «Свято-Николаевский Крупицкий Батуринский женский монастырь» (М., 2003) та «Густынский Свято-Троицкий монастырь» (М., 2005), виданих з благословення чернігівського та ніжинського митрополита РПЦ Антонія. З одного боку добре, що хоч щось є виданим про відомі монастирі України, але не можна не вказати на низький науковий рівень цієї продукції, на майже повну ігнорацію анонімними авторами українського історичного фону. Таке враження, що монастирі діяли у якомусь вакуумі! У другій брошурі не згадано нікого з українських гетьманів, крім Івана Самойловича! У першій — просто передрукували з деякими змінами та додатками якусь до-революційну брошуру. Уже перший рядок опису Крупицького монастиря про це свідчить: «В 30 верстах от уездного го-

Чернігівщина. Густинський монастир.

рода Конотопа...
расположен нїне
Крупницький мона-
стырь...». (Нага-
даємо, що брошу-
ру було видано у
2003 р., коли вже
не існують ніякі
«уезды» та й «вер-
стами» відстані
давно вже не мі-
ряють). Не сказа-
но навіть, що мо-
настир стоїть в
Україні! Як прави-
ло, в найгірших
московських вели-
кодержавно-шові-
ністичних тради-
ціях такі слова, як
«Україна», «укра-

їнський» замінюються

на «Малоросія», «малоросійський». В такому ж дусі йдеться і про події антиколоніального повстання на чолі з Іваном Мазепою 1708 — 1709 рр. Одним рядком згадується про тотальне винищення Батурина карателями Петра I й Меншикова, двома рядками — про тогочасне розорення монастиря, причому знаходимо й характерну оцінку подій: «Отца Гедсона (*тодішнього ігумена — Ю.М.*) обвинили в связях с изменниками России и в 1712 г. он отослан в Соловецкий монастырь» (с. 23). «Цікаво» описуються й деякі аспекти історії монастиря. Згадується, наприклад, про надання монастирю маєтностей гетьманами Богданом Хмельницьким, Кирилом Розумовським, генеральним суддею Василем Домонтовичем і дуже стисло — Юрієм Хмельницьким. В той же час нічого не сказано про відомі надання монастиреві Іваном Виговським, бо в російській великодержавницько-шовіністичній істо-

ріографії цей гетьман проходить як «ізмєнник». Мазепу — великого благодійника Православної Церкви взагалі і Крупицького монастиря зокрема — теж замовчали. Побіжно згадали тільки про його три універсали, що зміцнювали матеріальний стан монастиря, між тим як цих універсалів було вдвічі більше; нічого не сказано

про міцну дружбу *Чернігівщина. Густинський монастир*. Мазепи зі св. Димитрієм Ростовським (Туптало) — ігуменом Крупицького монастиря та з деякими іншими тогочасними православними святими (св. Феодосій Углицький та ін.) тощо. В той же час розписали історію про забрання гетьманом у монастиря 15 підданих. До речі, справа виглядала далеко не так, як подав упорядник брошури. Гетьман Мазепа остаточно надав село Обмачев монастиреві і значно його збагатив. Тільки через те, що в селі стояв гетьманський двір, Мазепа залишив для його обслуговування 15 селян. Отож широку допомогу Мазепи старі й сучасні краєзнавці з РПЦ не помічають, а наголошують на якихось негативних дрібницях. Якщо вже так болить у літописців РПЦ душа за українських кріпаків (які у даному випадку тільки поміняли свого власника), то чого ж не згадують про масове закріпачення вільних українських козаків Петром I, Єлизаветою та Катериною II? Чи не тому, що

керуються гаслом газетки «Начало», якою торгують у монастирях і церквах РПЦ «Боже, царя храни»? (див. «Начало» № 6 (9-64). – 2005).

Суперечливими були враження й від історичних та краєзнавчих музеїв. В них зберігається багато цінних, навіть унікальних експонатів, працює ряд ентузіастів своєї справи, які підтримують міцні контакти з науковцями та краєзнавцями (досить згадати сільську бібліотекарку із Забілівщини Людмилу Павлівну Максименко, яка дбайливо зберігає все, що стосується земляка-поета Віктора Забіли, склала історію рідного села), дбають про високий науковий рівень експозиції. Не можна не сказати про приємне враження, яке залишили меморіальний музей О. Довженка у Сосниці, краєзнавчий музей у Острі. Але, на жаль, доводиться більше говорити про низький науковий рівень експозицій інших музеїв. Деякі з них взагалі не вдалося відвідати з «поважних» причин (так, працівник одного з музеїв у робочий час пішов ловити рибу, закривши музей на ключ). Батуринський музей у зв'язку з ремонтом свого головного приміщення згорнув свою експозицію і планував її знову відкрити через... кілька років. І це при тому, що кошти на ремонт є і виконати все необхідне можна за рік.

Головна біда полягає у тому, що більшість з відвіданих нами історико-краєзнавчих музеїв майже зовсім або явно недостатньо відійшла від традиційної компартійної схеми, яка була обов'язковою в часи СРСР. Тоді 70% експозиції відводилося періоду з 1917 р., а на всю попередню епоху, починаючи від первісних часів — тільки 30%. Тоді обов'язково треба було прославляти КППС, цитувати Маркса, Енгельса, Леніна як носіїв Істини, лаяти «українських буржуазних націоналістів» та «служителів культу», возвеличувати Москву, її царів та імператорів, доводити, що Україна є складовою частиною Російської імперії і туди вона потрапила виключно за власним і одностайним бажанням всіх українців, що Москва була нашим культуртрегером тощо. Написи й коментарі писалися (на жаль, часто й досі пишуться) переважно російською мовою. Особливо одіозною є експозиція Путивльського музею попри

ряд унікальних експонатів, які прикрасили б будь-який столичний музей. Про козацький період тут майже нічого нема, не згадано навіть про знамениту Конотопську битву 1659 р., яка, між іншим, відбувалася буквально поруч, і саме за стінами Путивля укрилися тоді московські недобитки. Зал, де розповідається про події 1917 — 1920 рр., присвячений прославленню ВКП(б) та борців за «советскую власть», а про УНР, навіть про «білих» і не згадано. У наступному ж залі йдеться про Другу світову війну (примостили тут і бюст Сталіна!), але ні слова не говориться про 20 — 30-роки з їх штучними голодоморами, сталінськими репресіями, нищенням церков та іншими трагедіями. Тут можна зустріти навіть відверту фальсифікацію музейників. Так, на стіні експонується документ (лист Лжедимитрія І, писаний польською мовою) і в написі-коментарі музейників зазначається, що цим листом Самозванець обіцяв віддати полякам Путивльську землю у разі, якщо стане московським царем. Оскільки автор цих рядків досліджує насамперед козацьку добу (XVI — XVIII ст.), то без особливих труднощів прочитав польські карлючки початку XVII ст. Отже, лист Лжедимитрія І є звичайною розпискою, даною Єжі Мнішку (майбутньому тестю Самозванця) у тому, що він позичив у нього 4000 злотих. Оце і все! І ніяких тобі обіцянок «ізмєнічески» віддати ляхам шматок «ісконно-посконной земліці»! Сказане вище меншою мірою стосується й ряду інших районних історико-краєзнавчих музеїв, наприклад Сосницького. Особливо прикро, що тон у муміфікації реліктів брежнєвської доби задають обласні музеї, де експозиція майже не змінювалася з тих часів, де цілі періоди історії залишаються невисвітленими або викривленими. Це стосується Дніпропетровського історичного музею (директор Н.І. Капустіна), меншою мірою — Чернігівського історичного музею (директор С.Л. Лаєвський). У розмовах зі співробітниками музеїв головною причиною проблем часто називають брак коштів. Дійсно, є така проблема, хоч і не така гостра, як у перші роки незалежності України. Але справа полягає не у цьому. Оновлення експозиції є безо-

середнім і одним з найважливіших обов'язків музейних працівників і, до того ж, не вимагає значних капіталовкладень. Отже, тут бракує наукової кваліфікації, і, що головне, прагнення змін. Якщо вже дирекція музеїв (а вона насамперед несе відповідальність за експозицію) не має відповідної кваліфікації і не відає чи не хоче відати про сучасний погляд української історіографії на історичне минуле, то яке моральне право мають ці люди обіймати відповідальні посади? Невже вони не можуть прочитати принаймні сучасну шкільну програму з історії, щоб відповідно до неї перебудувати музейну експозицію?

Залишаються й інші проблеми. Досить згадати погані шляхи, відсутність туристичних карт, елементарної реклами (хоча б простеньких табличок та написів з вказівками, як проїхати чи пройти до історичної пам'ятки) та елементарного сервісу. У тому ж Батурині немає навіть де пообідати! На жаль, не доводилося бачити нам і шкільних екскурсій по історичних місцях. І це в той час, коли майже всі школярі в сусідній Польщі буквально вздовж і впоперек обходять щоліта рідний край! Тим не менш, ми залишаємося оптимістами. Позитивні наслідки Помаранчевої революції рано чи пізно виявляться, існуючі проблеми будуть врешті успішно подолані і Україна подолає тяжкий постколоніальний спадок в сфері культури й духовного життя народу!

З КРИМСЬКИХ ВРАЖЕНЬ

Відпочиваючи під Євпаторією в наступну після мандрівки серпневу декаду 2005 р., я побував не тільки у цьому старовинному місті, але й у Балаклаві, Севастополі, Херсонесі, уважно слухав усе, що розповідали екскурсоводи, про що балакали відпочивальники в туристичних автобусах, у музеях, у панорамі «Оборона Севастополя», придивлявся, прислухався, міркував.

У поєднанні з тим, що я чув і бачив у попередні кілька років у тій же Євпаторії, Феодосії, Керчі, Аджимушкаї та

ін., склалася досить повна й типова картина ідеології цього регіону, і ця картина, м'яко кажучи, має бути кращою. На жаль, майже нічого не змінилося в Криму з 1991 р., якщо говорити про забезпечення прав українців, майже не видно україномовних написів, практично неможливо купити україномовну газету... Про це вже не раз писалося. Я хотів би тут звернути увагу тільки на те, що показують і чого не показують у музеях Криму, що розповідають і що замовчують екскурсоводи.

Доводиться визнати, що музейні експозиції й розповіді екскурсоводів мало чим різняться від тих, які існували в радянські часи. Вони й нині витримані в дусі москвоцентризму, безпосередньо або приховано скеровані на прославлення більшовицької партії. Українські та кримсько-татарські сторінки історії Криму або відсутні взагалі, або ж зведені до мінімуму. Щодо татар, то їхню історію тенденційно зводять до загарбницьких походів та наскоків, а також побуту. Державне життя Кримського ханства, його широкі дипломатичні зв'язки (кримські послы у XVI — XVII ст. доходили навіть до Франції, Австрії, Швеції, Ірану та ін.), аж ніяк не однозначні його взаємовідносини з Османською імперією, врешті культурне життя Кримського ханства воліють замовчувати, щоб легше було задовольняти нібито культуртрегерську роль Москви.

Якщо взяти музеї, наприклад один з найкращих у Криму — євпаторійський краєзнавчий, то не можна не сказати про спроби його працівників змінити експозицію на краще. Але ці зміни ще неглибокі. Справді, вже поставлено стенд, у якому висвітлюється історія УНР, але екскурсовод навіть не звертається до нього. Видно, не знаючи, як трактувати в наш час події 1917 — 1920 рр., працівники музею пішли дивним шляхом замовчування всього і вся, прибрали взагалі згадки і про «білих», і про «червоних». Якщо ж піти вглиб століть, то впадає у вічі майже повна відсутність згадок про запорозьке козацтво, не згадано навіть жодного імені гетьмана чи кошового отамана, які ходили походами на Гезлеве (Євпаторію). Історія Кримського ханства висвітлюється дуже

однобічно. Так, тут висить унікальний обладунок кримського воїна, є ряд цікавих експонатів, що характеризують побут кримських татар, сказано про славетного татарського поета Ашика Умера, але не згадано про жодного кримського хана, не наведено жодного портрета (хоча б ксерокопії), нема даних про розбудову татарами міста Гезлеве і його важливу роль у Криму як торговельно-ремісничого та культурного центру, нема згадки про блискучий опис давнього міста, зроблений знаменитим турецьким мандрівником XVII ст. Евлією Челебі. А в цьому обширному описі йдеться між іншим і про заселення міста татарами, і про існування у Гезлеве двох медресе, п'яти шкіл, тут називаються імена видатних лікарів з Гезлеве (Аліша Мурза і Давуд Серата) і т.д. Зате приєднання Криму до Російської імперії у 1783 р. трактується в окремій експозиції лише у рожевих фарбах, відповідний напис проголошує, що тоді було «упразднено» «форпост турецької агресії». І жодного слова про колонізаторську суть політики Російської імперії, про депортацію вже наприкінці XVIII ст. російським урядом кримських греків, про руйнацію з волі Петербурга історичних пам'яток Криму, в т.ч. й античної доби.

Набагато гірше виглядає справа з лекціями екскурсоводів, які супроводжують туристичні автобуси. Впадає у вічі низький науковий рівень лекцій та коментарів екскурсоводів, серед яких чимало випадкових осіб. Але навіть професійні екскурсоводи роблять аж надто багато «ляпів». Так, одна екскурсовод розповідала про св. Климента, папу римського, який у I ст. н.е. був засланий римським імператором-язичником до Криму і тут був замучений місцевими язичниками за проповідь християнства. Розповідала у такий спосіб: папа активно поширював християнство у Криму, а цього не міг стерпіти...Ватикан (!!) і тому (!!) папа був замучений. Облишмо те, що поняття «Ватикан» не можна відносити до тих часів і взагалі як держава він виник у 1929 р. Але бовкнути, що римський папа був замучений своїми ж кардиналами та ще й за поширення християнства, це вже треба бути неабияким невігласом.

Екскурсоводи майже одностайні у своєму настирливому прагненні довести за будь-яку ціну «русскість» Криму і славу «русского оружия» і роблять це лише на «веліком і могучем»! Протягом кількох годин вони втовкмачують у голови туристів старі тексти, затверджені, мабуть, ще відділом пропаганди кримського обкому КПРС. У дусі квасного патріотизму триває безкінечна розповідь про дві війни: Кримську 1853 — 1856 рр. та Другу світову, — ніби забуваючи про свої ж слова щодо багатонаціонального складу населення Криму, вони розповідають тільки про росіян, подають щодо них лише один позитив, без жодної критики. «Рус-ськіє войска», «русськіє солдати»... І щодо Кримської війни, і щодо війни останньої! Сором'язливо замовчується той факт, що переважну більшість моряків Чорноморського флоту традиційно складали українці, і в першій обороні ціла група героїв, наприклад Петро Кішка, були українцями. Замовчується й те, що адмірал Нахімов був євреєм за походженням. Що вже казати про інші народи й національності!

Екскурсовод, яка вела кількагодинну екскурсію з Євпаторії до Севастополя, про українців згадала тільки раз, навівши якусь примітивну, змонтовану в редакціях багатотиражних газет «легенду» про відкриття запорожцями лікувальних особливостей грязей у Саках. І все! Жодної згадки про гетьманів Сагайдачного, Михайла Дорошенка (загинув під Бахчисараєм), Самійла Кішку, Богдана Хмельницького та його сина Тимоша, про Січ та Гетьманщину, про політичні союзи між Кримським ханством та Українською козацькою державою; жодної згадки про пам'ятки української культури в Криму. Яскравий приклад. Туристичний автобус зупиняється у Балаклаві біля пам'ятника Лесі Українки. Екскурсовод далі тарабанить про ворожий Расеї «туманний Альбїон» і, не вгаваючи, веде до пристані, де на туристів чекає нова порція вже відомих даних про Кримську війну, але з уст вже іншого екскурсовода. Про Лесю Українку ані слова! Чи була вона тут (таки була!), чи написала щось з цього приводу, туристам залишається лише здогадуватися. Про Михайла Коцюбинського, який навіть знав татарську

мову, присвятив кримським татарам ряд творів і з симпатією описав їхнє життя, і не питає! До речі, у 10 метрах від пам'ятника Лесі на стіні висить меморіальна дошка. Виявляється, що у Балаклаві був і геніальний польський поет Адам Міцкевич! Але екскурсоводу байдуже, вона зайнята розповіддю про Катерину II, про Потьомкіна, про Суворова та Ушакова. А про «Іосіфа Віссаріоновича Сталіна» вона говорить навіть «с придиханням». Кривавому диктатору надається шана за відродження зруйнованого війною Севастополя, начебто він дбав про людей, а не про потужну військову базу. І жодного слова про депортацію з Криму за сталінською волею татар, вірмен, кримчаків, німців, жодного слова про тяжкі сталінські репресії та голодомори! Зате екскурсовод ділиться «своєю» тезою про те, кого вважати корінним: виявляється достатньо жити у другому поколінні у Криму, щоб називати себе його корінним жителем! За такою логікою більшість кримських татар і кримчаків, котрі як народ сформувалися саме у Криму ще у середньовіччі, корінними не можуть називатися (більшість з них народилися після 1944 р. у засланні), а заїди з Росії якраз і є «каренними» кримчанами...

Весь цей потік великодержавно-шовіністичної «історії» ллється на голови слухачів, формуючи або консервуючи «совковий» світогляд туристів, серед яких дуже багато (якщо не більшість) громадян України! І якщо вже існує у нас Міністерство культури, яке займається також і проблемами туризму, то саме воно і має в першу чергу контролювати видачу ліцензій, атестацію кадрів екскурсоводів, проводити рецензування текстів і лекцій, і музейних експозицій. Чи не пора вже припинити пропаганду російського великодержавного шовінізму під маркою екскурсійного обслуговування?

Р.С. Влітку 2006 р. мені довелося відпочивати у Бердянську і те, що я побачив у місцевих музеях, є по суті тим самим. Так, у найкращому великому залі показують побут росіян, болгар, греків та ін., а якусь бічну кімнатчину (який ще треба знайти!) відведено для українців.

2006 рік

Цьогорічна подорож була присвячена Чернігівщині і проведена за сприяння університетів у Чернігові (декан історичного факультету доцент О. Коваленко) та Ніжині (ректор — професор В. Бойко та декан істфаку доцент Л. Мицик), мерії Прилук (В. Блідченко), за що їм щира подяка.

Шлях наш проліг через Козелець, Лемеші та Чемер (ці поселення зв'язані з

родом Розумовських), Чернігів, села Шеставицю і Салтикову Дівичю (відому героїчною обороною від ляхів 1663 р.), село Заньки (звідки родом і де тепер музей зірки українського класичного театру Марії Заньковецької), Ніжин, Борзну, Сосницю, хутір Купченки та село Полісся (до 1946 р. — Бандерівка), Ічню, село Іржавець (меморіальна садиба — музей композитора Л. Ревуцького), Прилуки та інші міста, містечка, селища й села. Знову спадало на думку, що йдемо слідами Великого Кобзаря, котрий понад 150 років тому відвідав найважливіші місця підросійської України.

Перший значний пункт на трасі Київ — Чернігів — ко-

Чернігівщина. Пам'ятник знаменитому кобзарю Остапу Вересаю на його батьківщині селі Сокиринці.

лишнє сотенне містечко Козелець, славне своїми величними церквами XVIII ст. Неможливо не побачити величного собору Різдва Богородиці (1752 — 1763 рр.) із гігантським іконостасом, що зберігся з тих часів. Цей собор збудовано коштом козачки Наталки Розумихи — матері Олекси та Кирила Розумів, які стали графами Розумовськими. Один син був чоловіком імператриці Єлизавети, а другий — гетьманом України. Збереглися в Козельці й цивільні будівлі XVIII ст., пов'язані з Розумовськими, але вони занедбані. На сході одного з будинків Розумиха колись вітала імператрицю, а та мусила вклонитися своїй свекрусі. У Лемешах стоїть Трьохсвятительський храм, збудований коштом О. Розумовського над могилою батька козака Григорія Розума, а на тому місці, де стояла хата, у якій Наталка Розумиха народила своїх графів і графинь, її правнук поставив школу (на поч. XX ст. перебудовано в українському народному стилі). Козелець пам'ятний тим, що тут 1662 р. відбулася козацька рада, на якій гетьманом лівобічної України було обрано перяславського полковника Якіма Сомка. Стоїть тут і будинок полкової канцелярії. Хоча Козелець був тільки сотенним центром, але певний час у ньому містився осередок влади Київського полку. До речі, будинків козацьких полкових канцелярій збереглося в Україні всього чотири: у Батурині, Козельці, Прилуках та Чернігові. Оглядаючи їх, дивуєшся, наскільки скромною була козацька старшина, яку так лаяли радянські історики за експлуатацію мас, наскільки скромним, але ефективним був адміністративний апарат Української козачої держави — Гетьманщини. Бюрократії практично не було! У будинку полкової канцелярії Козельця нині бібліотека, в якій працює енергійний і відданий справі жіночий колектив. Ці жінки, зокрема, збирають свідчення про голодомори 1932 — 1933 та 1947 рр. Частину матеріалу вони погодилися передати для публікації в серії «Український голокост 1932 — 1933 рр.».

Подарувавши бібліотеці свої книжки, учасники подорожі поїхали у сусідню Данівку. Хоча минулого року ми вже відвідували це село, знову вирішили побувати в ньому. Адже

тут знаходиться Свято-Георгієвський собор (1741 — 1770 рр.), побудований у стилі українського бароко. Зараз тут Свято-Георгієвський жіночий монастир УПЦ Московського Патріархату. Стукаємо у ворота — у віконці з'являється обличчя немолодої черниці. Почувши українську мову, вона суворо питає, до якого патріархату ми належимо. Нам не доводилося чути, щоб такі питання ставили туристам, особливо іноземним, скажімо, при вході до мощів святих угодників у Києво-Печерській лаврі, тому запитали, яке це має значення. У відповідь почули стереотипний набір брехливих визначень: «розкольники», «неканонічні» і т. ін. Ми брехати не стали, сказавши, що всі, за одним винятком, належимо до УПЦ Київського Патріархату і негайно одержали відкоша. Але й «виняток» на знак солідарності з нами відмовився оглядати собор. Ця подія стала для нього, глибоко віруючого чоловіка, холодним душем і предметом гірких роздумів на тему: «Чи є УПЦ Московського Патріархату справді українською?». Побачене далі посилює його песимістичний настрій...

При в'їзді у Чернігів уже здалека ми побачили золоті бані білосніжної церкви св. Катерини, збудованої у XVIII столітті родом чернігівських полковників Лизогубів. Наблизившись, ми побачили й намети пікетувальників із Партії регіонів та блоку прогресистки-соціалістки Наталії Вітренко, які не допускали передачі цього храму (нині там філія музею) віруючим УПЦ Київського Патріархату. І це при тому, що Московському Патріархату вже передано найкращі й найпрестижніші чернігівські храми й монастирі, насамперед Спаський собор XI ст. і Свято-Успенський Єлецький монастир. У розмовах з пікетувальниками одразу впала в очі їхня відверта українофобія та агресивність. Щодо їхньої відданості православній вірі, то мене взяв великий сумнів. Пригадалось, як років сім тому Н. Вітренко виступала у Дніпропетровську у телепередачі «Політпівбар». На запитання журналіста: «Як Ви можете симпатизувати більшовикам, котрі розстріляли тисячі православних священиків і ченців?»,— вона відповіла приблизно так: «Онi ведь билі реакціонніє!».

Взагалі комунощів-атеїстів і Російську Православну Церкву міцно об'єднує тільки ненависть до самостійної Української держави, української мови і прагнення відновити «єди-ну і неділімую» Російську імперію. Досить згадати, як митрополит Володимир (Сабодан) нагородив орденом св. Володимира лідера комуністів П. Симоненка.

Чернігів — дивовижне місто. Кожен приїзд до нього відкриває нові незвідані сторінки його багатющої історичної та культурної спадщини. Скільки б не бував, наприклад, у печерах св. Антонія, а вони знову й знову притягують до себе. Цього року нас привабив Чернігів археологічний. Уже в день приїзду ми побували в Слєцькому монастирі, де під час ремонтних робіт робітники випадково наштовхнулися на залишки споруд XII ст. Тоді ж від чернігівського археолога В. Коваленка ми дізналися про сенсаційне відкриття на давньому городищі у с. Шеставиця, де напередодні було знайдено поховання вікінга. Останні такі знахідки трапилися археологам 80 років тому! Ми вирушили туди наступного дня. У сосновому бору на березі Десни гуло, як у вулику. Десятки студентів із Чернігова, Ніжина, Донецька і Кіровограда розкопували оборонні й житлові споруди, печі та кузні X — XII ст. Вікінга та знайдені в його похованні речі вже відправили до Києва. Археологи (д.і.н. О. Моця та к.і.н. Ю. Ситий) показали нам на екрані комп'ютера десятки знімків знайдених речей: мечі, кинджал, шолом, кінську зброю, наконечник списа та безліч інших важливих для науки військових обладунків, для ознайомлення з якими до Києва прилетіли археологи навіть зі Швеції.

Переночувавши в наметі археологів і добре підготувавши ненаситних комарів, ми вирушили до Ніжина, який лежить на березі ріки Остер. Про це місто московський кінорежисер Ельдар Рязанов колись зневажливо сказав, що воно відоме тільки тим, що тут батьківщина славнозвісних ніжинських огірків і співака Марка Бернеса. Тим самим Рязанов розписався у своїх «нижчебордюрних» знаннях про Україну, типових для московського обивателя (мав хоча б знати, що у цьому місті у своїх діда й баби провів дитинство Генераль-

ний конструктор космічних кораблів Корольов, який писав у анкетах, що він українець, а його рідна мова — українська; звідси — чимало діячів культури, наприклад, росла відома актриса Еліна Бистрицька). До речі, Ніжин — ровесник Москви (заснований у 1147 р.), але особливо уславився в козацькі часи. Тут був один з центрів козацьких повстань, звідси 1648 р. повів козаків у похід проти гнобителів ніжинсько-чернігівський полковник Прокіп Шумейко (відомий воїн і дипломат, воював проти турків навіть на острові Сицилія, а загинув 80-річним під Берестечком). Із Ніжина родом третя дружина Богдана Хмельницького — Ганна і двоє її братів, полковники Іван і Василь Золотаренки. Під Ніжином проходила «Чорна рада» (1663 р.), якій Пантелеймон Куліш присвятив однойменний історичний роман. Із тих часів збереглося майже десяток церков, які нині успішно відновлюються і приваблюють до себе не тільки віруючих, а й туристів. Цілком випадково ми зустрілися й познайомилися з журналісткою Надією Онищенко, активним членом «Прогресу», яка виявилася прекрасним знавцем місцевої старовини і провела для нас чудову екскурсію. Активно займаються краєзнавством місцеві священики УПЦ Київського Патріархату о. Олександр Мороз та о. Сергій Чечні, беруть активну участь у виданні часопису «Ніжинська старовина». Перлина Ніжина — будинок гімназії вищих наук, збудований з ініціативи місцевого уродженця, вихідця з козацького роду, канцлера Російської імперії графа Безбородька, який став прообразом старого графа Безухова в романі Льва Толстого «Війна і мир». Ця гімназія за статусом прирівнювалася до університету, а потім і формально стала ним. Саме тут навчався геніальний Микола Гоголь. Тут сформувався його світогляд і були написані перші твори, тут треба шукати прообрази й сюжетні лінії його творів, наприклад, симпатії до греків, ціла громада яких мешкала у місті з часів Богдана Хмельницького. Не випадково в сучасному Ніжинському університеті знаходиться музей Гоголя, а в центрі міста стоїть пам'ятник письменнику. Є в університеті й мало-знана картинна галерея з полотнами європейських май-

стрів XVI — XVIII ст., а музей історії університету розповідає про ціле гроно відомих культурних діячів, які тут навчалися або викладали. Досить назвати імена українських письменників Олександра Афанасьєва-Чужбинського, Леоніда Глібова, Віктора Забіли, Нестора Кукольника, класика білоруської літератури Ф.К. Богушевича. Серед інших варто згадати випускника 1835 р. М.І. Миклуху — батька знаменитого етнографа М.М. Миклухи-Маклая.

Далі ми звернули на північний схід, побували у Сосниці — батьківщині видатного Олександра Довженка та її околицях, відвідали меморіальний музей геніального режисера. Потім повернули до Прилук.

Це місто було засноване у 1092 р. на березі ріки Удай і стало відомим ще в добатисеві часи. Не випадково у центрі міста височіє пам'ятник князю Володимирі Мономаху. Прилуки нагадують Ніжин, хоча місцевість тут мальовничіша. Так само у центрі цього колись полкового міста стоять старовинні козацькі храми, під містом знаходиться знаменитий Свято-Троїцький Густинський монастир. До побудови церков у місті чимало зусиль доклав «поганий полковник» (визначення Тараса Шевченка) Гнат Галаган, який, мабуть, прагнув замолюти свій тяжкий гріх. (Галаган спричинився до взяття у 1709 р. московськими карателями Запорозької Січі і винищення її оборонців). Але прилуцькими полковниками були й славні Петро Дорошенко (майбутній гетьман), зять Богдана Хмельницького Федір Мовчан, соратник Івана Мазепи — Дмитро Горленко... З роду останнього вийшов св. Іоасаф Білгородський (вихованець Києво-Могилянської академії). У Прилуках бували й інші «могилянці» — св. Петро Могила, Дмитрій Ростовський (Тупталенко). Корінними прилучанами були козацькі літописці Самійло Величко, Стефан Лукомський, Яків Маркович, історик Микола Маркевич, письменник Павло Носенко-Білецький, педагог, математик і літератор Антон Антонський-Прокопович (випускник «могилянки» і ректор Московського університету у 1808 - 1816 рр.), Олександр Щербина, сліпий з дитинства, який розробив тифлологію, тобто науку освіти незрячих людей.

У Прилуках бував Тарас Шевченко, працював Панас Мирний.

Ще на шляху до Прилук ми заїхали до Іржавця, що неподалік від Ічні. У цьому історичному селі (відомому чудотворним Іржавецьким образом Богородиці, який, за переказом, запорожці взяли з собою на вигнання у 1709 р.) 1843 р. побував Великий Кобзар. 1847 р. на засланні поет за почутим тоді переказом написав одну зі своїх найкращих поем «Іржавець», із гіркотою вказав на розбрат між гетьманом Мазепою і фастівським полковником Палієм, що стало причиною поразки України в Полтавській битві. Згадалися слова вірша «якби були одностайне стали».

Ці слова й нині актуальні.

2007 рік

Виповнилося 10 років з початку наших подорожей Україною. Цього літа ми мандрували за підтримки групи компаній «Індустріальні активи» (голова — А.І.Яловий), котрим висловлюємо свою щирю подяку. Завдяки цій підтримці вдалося встановити своєрідний рекорд: протягом 8 днів кінця липня — початку серпня експедиція подолала понад 4 тис. км. (Дніпропетровськ — Київ — Веприк — Фастів — Брусилів — Звягель (Новоград-Волинський) — Корець — Острог — Заслав — Антоніни — Красилів — Старокостянтинів — с. Губча — с. Тихомль (Тихоміль) під Ямполем — Кременець — с. Онишківці — Почаїв — Зборів — Бережани — Рогатин — с. Княже під Галичем — Івано-Франківськ — Богородчани — Надвірна — Яремча — Рахів — Солотвино — Тячів — Мукачеве — Берегове — Вилочок — Виноградів — Хуст — с. Іза (центр лозоплетіння) — Довге — Кушниця — Свалява — Чинадієво — Мукачеве — Сколе — Стрий — Миколаїв — Буськ — Рівне — с. Підлужжя під Дубном — Корець — Звягель — Київ — Дніпропетровськ). Важко навіть перелічити всі важливі об'єкти, які трапилися нам на такому величезному просторі за такий короткий час. Утім, чимало з них ми вже бачили у попередні роки і тому особливу увагу приділили Закарпаттю.

З Києва взяли курс на Фастівщину і в селі Веприк відвідали музей видатного українського композитора і хормейстера, протоієрея УАПЦ Кирила Стеценка. Саме тут, у Веприку, він жив і творив, тут і помер від тифу 22 квітня 1922 року... «Доблесні» чекісти з polegшенням зітхнули, дізнавшись про смерть композитора, бо давненько чатували під його хатою, щоб «ліквідувати», як і композитора Миколу Леонтовича. Заснований 1982 р. музей було зачинено на ремонт, після завершення якого, довідалися від музейних працівниць, оновиться й експозиція. Збереглися експонати й просто неба — неподалік від музею знаходиться церква, де священник-композитор служив і молився, а біля храму — його могила. Поруч з композитором поховано першого директора музею — поета й публіциста ОУНівця Володимира Косовського (1923 — 2000). За свої патріотичні переконання й участь у боротьбі за волю України Косовський був засуджений у 1944 р. до 20 років каторжних робіт. У своїй книзі «Струни на кобзі» Косовський навів чимало важливих фактів про Кирила Стеценка, зокрема про те, як 10 липня 1918 р. він керував хором під час першої після 1709 р. публічної панахиди по гетьману Івану Мазепі. Чимало лиха спізнало і село Веприк. За десять років після жовтневого перевороту було заарештовано понад 100 національно свідомих українських селян, а під час геноциду-голоду 1932 — 1933 рр. московські колонізатори поклали у могилу ще 380 жителів села. Але й це ще не весь мартиролог жертв...

Після Веприка відвідали Паволоч — столицю Паволоцького полку за часів Богдана Хмельницького та Ходорків — батьківщину гетьмана Івана Самойловича. По дорозі завернули у Ризоположенський у Влахерні чоловічий монастир, що в с. Томаківка, а потім у Брусилів, де вже були кілька років тому. Як і тоді, ніде й згадки про видатного українського церковного і наукового діяча митрополита Іларіона (Огієнка), який народився тут. Місцевий музейчик був зачинений, як і під час попередньої мандрівки (зникла навіть табличка про години роботи музею). Трохи повеселила тільки сусідня будка чоботаря, на якій поруч з намальованими чо-

бітками майорів червоний прапор КПУ. У Брусилові й досі, мабуть, вдосталь однодумців товариша П. Симоненка, яким не хочеться й чути про видатного українського патріота. Подібні «чорногуморні» враження викликав пізніше бігборд товаришки Н.Вітренко біля Берегового на Закарпатті, яка закликала до єднання в союзи-імперії України, Білорусії та Росії, хоча переважаючи в цьому районі угорці та румуни воліють, щоб Україна була разом з Угорщиною та Румунією у Європейському союзі.

Вдруге відвідали й Новоград-Волинський на Случі, якому, на жаль, ніяк не повернуть його історичну назву — Звягель. У 2007 р. рідному місту Лесі Українки виповнюється 750 років, з нагоди чого у липні відбулась наукова конференція, в якій брав участь і автор цих рядків. Учасники конференції побували тоді у сусідньому Тульську, де зупинявся Тарас Шевченко і де 100 років тому народився відомий український письменник і суспільно-політичний діяч Петро Волиняк (Чечет), на честь якого учасники конференції відкрили меморіальну дошку.

Нарешті знову славетний Острог! Тут, як завжди, нас гостинно привітали у Національному університеті «Острозька Академія». Користуючись нагодою, висловлюємо подяку ректору цього вищого навчального закладу проф. І.Д. Пасічнику і доцентам В.Б. Атаманенку та П.М. Кулаковському і влаштуємося на нічліг у відведеному котеджі. Зранку автор цих рядків провів панахиду на могилі видатного українського історика Миколи Павловича Ковальського (1929 — 2006). Потім, нарешті, відвідали місцевий музей книгодрукування, знову помилювались старовинними Луцькою і Татарською вежами, вклонилися величному Богоявленському собору й відправилися у сусідній Нетішин, де знаходиться Хмельницька АЕС. Циклопічна споруда! Та пригадується Чорнобиль...

З Нетішина гайнули на Заслав, вельми красиве містечко на березі в'юнкої й прудкої Горині. Та тільки в середньовічному — ще дужче занепалому і недоступному для туристів замку XVIII ст. все ще розташована в'язниця для особливо

небезпечних злочинців-рецидивістів. Так виглядає й один із костелів. Років через десять нічого буде реставрувати.

Ліпший вигляд мають палацові споруди Потоцьких у малознаних Антонінах, куди рідко зазирають туристи, а ми теж потрапили майже випадково. Чого варті графські стайні (єдині з уцілілих в Україні), гараж кінця XIX ст. нагадує собою готичний палац, ваблять розкішні ворота у парк.... Побувайте в Антонінах — не пошкодуєте! Порадував своєю діловою активністю Красилів, але зі старовиною в ньому не густо. Не те, що у сусідньому Старокостянтинові. Там Максим Кривоніс розбив Ярему Вишневецького і відтіснив поляків до Пилявців, де на них чекала ще більша ганьба. У місті проводяться археологічні розкопки, успішно реставрується замок князів Острозьких. В частину його дуже вдало вписався православний храм УПЦ Київського Патріархату. З Хмельниччини помчали на захід. На під'їзді до літописного Тихомля помітили на пагорбі башту XVI ст., яка, почувши незабаром від місцевих жителів, шість-сім віків тому височіла у центрі древнього городища, давно зниклого. Нам пощастило. Майже одночасно до вежі прибув «своїм ходом» зі Львова археолог Станіслав Терський, який розповів нам чимало цікавого про цю пам'ятку. У Кременці, який нагадує собою якесь італійське місто, ми вже бували. Однак знову кортіло піднятися на гору Бону до руїн замку і з самісінького її вершечка подивитися на місто, помилуватися неповторно мальовничим краєвидом. Та нас вабило прохолодне й цілюще джерело св. Анни за околицею розташованого неподалік Кременця села Онишківці, куди прибуває маса прощан, щоб омитися у крижаній, але чудодійній купелі.

Її цілющу силу ми вже не раз випробували на собі. Тут Московський Патріархат поставив нещодавно жіночий монастир. Добре звичайно, що вхід до води зробили дуже зручним, поставили роздягальні і т. п., але навіщо було вирубувати чудовий ліс на протилежному боці потічка! Щоб нап'ясти поруч святого місця пивниці?! Так, вони вже торгують! Коментарі зайві. Побували ми і в сусідньому Почасві. Біля Залозців помилувалися ставком з чисельними виводками

лебедів, які, сказали нам, давненько уподобали це місце. Красиві довгошії птахи дружно поринали дзьобами у, мабуть, не дуже глибокий ставок за якоюсь поживою на дні, кумедно перебираючи у повітрі для утримання рівноваги червоними лапками.

Промайнули без зупинки величезне поле знаменитої Зборівської битви 1649 р. , згадуючи, що через тиждень, 6 серпня, виповниться 350 років від дня смерті її переможця Великого Богдана), з салону автомобіля оглянули не вперше бачений Рогатин — батьківщину султанші Роксолани (української попівни Насті Лісовської). Переночувавши у сусідньому Залип'ї у знайомих (главу цієї сім'ї виселили з Грубешівщини ще підлітком у ході сумнозвісної акції «Вісла»), продовжили подорож у південно-західному напрямку. Знову побували під Галичем у с. Княжому, де була столиця Галицько-Волинського королівства, відвідали музей. Тут біля джерела у мальовничому яру уже в наш час місцевим дітям явилась Діва Марія. Тепер на тому місці поставлена селянами чарівна капличка. Помолившись і скуштувавши цілющої водиці з прохолодного джерела, рушили далі в напрямі Карпат.

...Карпати! Скільки б про них не писали, все одно мало, все одно не передати їхньої краси. Воістину, краще один раз побачити, ніж сотню разів почути! А як тут дихається! Не випадково тут стільки санаторіїв, особливо для тих, хто страждає на серцеві та нервові хвороби. А що казати про знамениті води у Сваляві, які лікують печінку й шлунок! До речі, у Сваляві зосереджено близько третини всіх мінеральних вод Закарпаття. Варто згадати і про Яремчу, славу своїм водограєм на р. Прут. Поруч торгують всякою місцевою всячиною, і ми придбали за вельми поміркованою ціною хто киптар, а хто ліжник, чи вовняні шкарпетки і дерев'яну... лапку-чухальницю для спини тощо). Такі базарчики траплялися нам і в інших місцях Карпат. З власного досвіду твердимо, що тут варто побувати туристам. Не пошкодуєте!

Переваливши Карпати, ми опинились у географічному центрі Європи, де звичайно ж зробили фото на згадку. Далі була особлива атракція у подорожі Закарпаттям. Протягом

довгого шляху ліворуч від нас проходив кордон з Румунією, часом можна було побачити румунські села. Журналіст Микола Чабан бував тут і раніше, тільки тоді це був радянський кордон, зліва від дороги висіла металева сітка, часом і колючий дріт. У самостійній Україні ця азіатчина, на щастя, відходить у минуле. Пізніше ми побачили і кордон з Угорщиною. Теж виглядає пристойно. Угорські туристи разом з нами буквально біля прикордонного пункту розглядали пам'ятник на честь битви над Тисою 1703 р., де їхні куруци (борці за самостійну Угорщину) завдали поразки військам Габсбурзької імперії. Взагалі угорська та румунська мови лунають у Закарпатті вільно, ними часто дублюються написи міст, сіл та вулиць, є тут угорські та румунські школи й церкви, програми телебачення. Та й рівень життя румун та угорців принаймні не нижчий від українського. А коли побачиш закарпатське село Біла Церква (Biserica Alba), де домінують румуни, то відчуваєш себе так, наче у голлівудському Беверлі Гілл. Один будинок кращий від іншого! Все це викликає гордість за вміння Української держави шанувати права інших народів. Якби ще й права українців державні мужі навчились так шанувати!

У Солотвині вперше у житті ми скупались у солоному озері. Куди там Мертвому морю в Ізраїлі! Тут і дешево й сердито! Втопитись у такому озері, видно, неможливо, вода виштовхує тіло з води, тому й плавання в ньому дуже специфічне. Треба тільки пильнувати, щоб вода не потрапила до очей, бо тоді пече немилосердно. Солоне озеро має лікувальні властивості, але нам не було коли про них розпитувати, бо дуже поспішали. У Мукачевому ми відпочивали, робили прогулянки містом, їздили у навколишні села, особливу увагу звертаючи на дерев'яні церкви XV — XVIII ст. їх, між іншим, лишилось у Закарпатті дуже мало, всього декілька (у с. Вільховиця під Чинадієвом, у присілку Бистрому під Свалявою та деяких інших місцях), тому владі варто б звернути на них особливу увагу. Є у Закарпатті і ряд старовинних костелів XIV — XV ст., (насамперед у Береговому, Виноградовому й Хусті), але їхній стан не викликає особливо-

го занепокоєння. Особливо гарною є Єлизаветинська церква у Хусті зі старовинними фресками, але в ній знаходиться чомусь не православний, а реформатський храм. У Закарпатті — вотчина Московського Патріархату, лише його монастирів тут зо два десятки. Чому так сталося — це тема окремої розмови. Далися взнаки, насамперед, репресії проти українців, імперська політика Москви напихування стратегічно важливого Закарпаття своїми військовими гарнізонами.

Окрасою Мукачєвого є два замки. Один (мисливський) належав графу Шенборну і є досить пізнім (1890 р.). Другий, що домінує над містом, стоїть на високому пагорбі. Він був заснований ще українським князем Федором Коріатовичем у XIV ст. Цей замок пов'язаний також з іменами угорських національних героїв — трансільванських князів Д'єрдя II Ракоці, Ференца I Ракоці та найвидатнішого угорського поета Петєфі, який поліг у боротьбі за незалежність Угорщини, також Ілони Зріні. Другий чоловік останньої Імре Текелі був родичем сумнозвісного Петра Текелі, нищителя Запорізької Січі. Замок оповито легендами. Так, дружина Д'єрдя II — Софія Баторі начебто пила людську кров і купалася у крові молодих дівчат. Оскільки Баторі (до нього належав також король Речі Посполитої Стефан Баторій) родичались із сумнозвісним Дракулою, то хтозна чи не є у цій легенді зерно істини.

Перед нашим приїздом у замок відбулося відкриття виставки картин видатного угорського художника XIX ст. Мункачі (її відкрили Президент України В. Ющенко та прем'єр-міністр Угорщини). Ми скористались нагодою і з приємністю оглянули полотна класика угорського живопису, уродженця Мукачєвого (звідси і його псевдонім). У замку нині реєструють шлюби, молоді подружжя фотографуються на фоні міста, лунає чарівна народна музика. На жаль, тут немає історичного музею. Формально він існує, а те, що так пишно іменується, це лише кімнати з виставками на честь Петєфі та Д'єрдя Ракоці, етнографічною експозицією (одяг, знаряддя праці й побуту). Ніхто не проти цього. Але у мука-

чівському замку має бути повноцінний музей зі всебічно представленою історією українського народу! Є музей і у Берегові, але він чомусь був закритий, хоча згідно з розкладом мав би працювати. Лише музей у Хусті справив позитивне враження. Тут гідно представлено український національно-визвольний рух і незалежна Закарпатська Україна (1939), придушена угорськими загарбниками. Молодий науковець В. Петрусь, що працює у музеї, цікаво прокоментував експозицію, і ми запевнили, що з нетерпінням будемо чекати виходу у світ його путівника по Хусту. Ми оглянули також будинок уряду Закарпатської України, будинок її Президента А.Волошина (тут нині місія ордена василіянок) та інші пам'ятні місця. Ми випадково зустрілися з пані Монікою Міллер, яка багато років працює екскурсоводом і веде розповідь як українською, так і російською чи угорською мовами. Вона чудово знає історію свого краю і щедро нею ділиться. Ми попросили її подавати свої статті до «Слова «Просвіти», бо впевнені, що читачів колоритна історія Закарпаття не може не зацікавити.

Хуст має також руїни старовинного замку. Такі ж руїни є і у Виноградовому, але тут добре зберігся і палац барона Перені (у ньому розташовано чомусь не музей, а райвно). Насичене пам'ятниками та пам'ятками старовини і місто Берегове. Тут, зокрема, знаходиться двір князя Бетлена Габора (помер у 1629 р.). Ось тільки маленька річечка, що протікає посеред цього красивого міста, псує враження своїм каналізаційним смородом. Місцевий житель з гіркотою сказав, що у 60-х роках ХХ ст. він, як і багато дітлахів, купалися у цій річечці та ловили рибу. Чому ж так занедбали? Невже не можна цю проблему якось вирішити? Каналізаційна система є і в інших містах Закарпаття, але тільки у Береговому таке екологічне лихо.

Перебуваючи в Мукачевому, пригадували сумнозвісні події 2004 р. На жаль, не полишало враження, що ті ж сили, що прагнули тоді сфальсифікувати народне волевиявлення, спробують знову піти тим же шляхом і восени 2007 р. На стовпах закарпатських міст ми бачили брехливі анонімні ли-

стівки, виготовлені друкарським способом, які спрямовані проти Президента України Віктора Ющенка, лідерки блоку БЮТ Юлії Тимошенко, лідера Народної Самооборони Юрія Луценка. Поширюються й відверті плітки про Президента України та його родину. Але вся ця «деза» має зворотний ефект. Закарпатці, з якими довелося спілкуватися, непокояться долею України, хоч і розчаровані надто повільними діями «помаранчевих», але все ж схиляються на їхній бік, не бачачи позитивних перспектив у намірах та діях «регіональної» коаліції.

Час квапив і нам довелось покидати гостинне Закарпаття. Перетнувши з десяток разів гірську річку Латорицю, ми виїхали на перевал і помчали на Сколе і Львів. Об'їзна дорога під Львовом і початок траси на Київ зустрів нас суцільними «корками». Повним ходом тут ведеться розширення траси, але про це водії довідуються лише тоді, коли стоять у чергах і вже не можуть обрати інший шлях, наприклад через Тернопіль. Зате там, де прокладено новий шлях, зроблено добре. Цікаво, чи проведено було перед тим археологічні дослідження? Подейкують, що це вже почалася підготовка до чемпіонату Європи з футболу 2012 р. Може, й так. Сучасні автобани Україні дуже потрібні. От тільки не забули б поставити покажчики до пам'ятників історії та культури, а не тільки до барів, готелів та мотелів! Зрештою при належному підході ці пам'ятки можуть дати прибуток і чималий! У Греції та Італії, наприклад, в цьому давно переконалися, а наша влада чомусь ні. Чому?

